ARGOS

Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap

Jorieke Savelkouls *Het 'ideale' Friese paard* | **Steven van der Laan** *De modernisering van de Nederlandse varkensfokkerij in de twintigste eeuw* | **Jan Berns** *Diergeneeskunde in het handschrift Van 't Hof (1743-1815)* | **Erik Jan Tjalsma** *De bijdragen van Petrus Camper en Rein(d)er Dirks Fontein aan de paardengeneeskunde in Nederland*

NR 60 - serie 6 | **voorjaar 2019** | ISSN 0923-3970

NUMMER 60 |
SERIE 6 VOORJAAR 2019

Inhoud

390 Van het bestuur.
Consumeren en produceren

391 Programma voorjaar bijeenkomst

392 Samenvattingen van de lezingen

393 Jorieke Savelkouls
Het 'ideale' Friese paard

398 Steven van der Laan
De modernisering van de Nederlandse varkensfokkerij in de twintigste eeuw

402 Jan Berns
"Opgesteldt door L:W:F: van Oebschelwitz": Diergeneeskunde in het handschrift Van 't Hof (1743-1815)

407 Erik Jan Tjalsma
De bijdragen van Petrus Camper (1722-1789) en Rein(d)er Dirks Fontein (1709-1785) aan de paardengeneeskunde in Nederland in het derde kwart van de achttiende eeuw.

413 Veterinair erfgoed
Bestrijd de runderhorzel!
Charlotte Hartong

414 Boekbesprekingen
Noortje Jacobs en Bert Theunissen
door Arie Plaisier
Ivan Katić, Erling Bindseil, Mogens Brix Christensen, Johannes Schmidt Kristiansen, Eigil Overby en Birthe Kjerulff Jacobsen
door Jons Straatman

421 Sprokkeling
Geschriften uit het legaat Guus Mathijsen

422 Verslag van een excursie naar Kampen
Erik Jan Tjalsma

427 Richtlijnen voor auteurs

Consumeren en produceren

Dit jaar bestaat het VHG dertig jaar. De Gezondheidsdienst voor Dieren viert dit jaar haar 100-jarig bestaan. De faculteit Diergeneeskunde bestaat in 2021 tweehonderd jaar. Mijlpalen voor veterinaire instituten. Zulke gelegenheden worden aangegrepen om feestjes te geven, herdenkingsboeken te (laten) schrijven of op andere manieren terug te kijken naar het verleden. Opeens wordt geschiedenis belangrijk. 'Zullen we leuke verhalen uit het verleden op de website zetten?', roept een jonge dierenarts. En dan blijkt dat geschiedenis schrijven nog niet zo makkelijk is en een vak apart. Sommige mensen ontdekken opeens dat er al veel over de veterinaire geschiedenis geschreven is, zoals bijvoorbeeld de *Canon van de Diergeneeskunde* die uitkwam bij het 25-jarige jubileum van het VHG, tijdens óns feestje in het Hodshonhuis in Haarlem in 2014. Het VHG heeft echter geen rond jaartal nodig om geschiedenis te schrijven: dat doen het Genootschap en de leden al dertig jaar continu in het mooie tijdschrift dat nu ook weer vóór u ligt. Jan Berns schrijft in dit nummer over onder anderen Van Oebschelwitz, ondergetekende over tijdgenoten Camper en Fontein en verder treft u de weergaven aan van de presentaties, gehouden op de zeer goed bezochte Najaarsbijeenkomst, over de geschiedenis van de varkensfokkerij en van het mij zo dierbare Friese paard. Vader en zoon Tesink waren gastheer in hun schitterend gerestaureerde anatomiegebouw.

Het is al weer een paar jaar gebruikelijk dat de rubriek 'Van het bestuur' door verschillende bestuursleden afwisselend geschreven wordt. Dit is de enige en tevens laatste keer dat ik deze taak op mij neem. Na tien jaar treed ik reglementair uit het bestuur en geef het secretariaat vol vertrouwen over aan Hennie Hadderingh. Echter, het VHG is nog niet van mij af. Met de woorden van wijlen Guus Mathijsen in gedachte - "het VHG kent meer consumenten dan producenten" – wil ik graag tot beide behoren, maar vooral ook tot de producenten. In de afgelopen vijftien jaar hebt u tien keer een artikeltje van mij in *Argos* aangetroffen. Zo ziet 'veterinaire geschiedenis' er idealiter voor mij uit: (oude) boeken, tijdschriften en presentaties consumeren, artikelen produceren en zo nu en dan een excursie!! Hopelijk nog lange tijd.

Tot ziens bij het VHG of elders!

ERIK JAN TJALSMA

Programma Voorjaarbijeenkomst Veterinair Historisch Genootschap

DATUM WOENSDAG 10 APRIL 2019

PLAATS *Collegezaal Departement Gezondheidszorg Paard*
Faculteit Diergeneeskunde
Yalelaan 114, 3584 CM Utrecht

DAGVOORZITTER *Drs. Hein Schrama*

THEMA *Dier(geneeskunde) in de kunst*

DAGPROGRAMMA

10.00 uur:	Ontvangst met koffie
10.30 uur:	61ste Algemene ledenvergadering van het VHG. Voortgang VHG-werkgroepen.
11.45 uur:	Drs. Geert M.J.M. Boink, voorzitter Stichting Zeldzame Huisdierrassen. *Wat hebben de oude meesters en de Nederlandse landgeit met elkaar?*
12.30 uur:	Lunch
13.30 uur:	Drs. Harry J. Kraaij, promovendus, Afdeling Kunst- en Cultuurwetenschappen, faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit van Amsterdam. *Dier in beeld. Het huisdier in de Nederlandse schilderkunst.*
14.15 uur:	Prof. dr. Peter A. Koolmees, hoogleraar veterinaire geschiedenis, faculteit Diergeneeskunde, Universiteit Utrecht. *Wetenschap én kunst. Verbeelding van dieren in de diergeneeskunde.*
15.00 uur:	Afsluiting
15.10 uur:	Borrel

COLOFON

ARGOS Bulletin van het Veterinair Historisch Genootschap.
Verschijnt tweemaal per jaar.

Redactie
Dr. J.B. Berns
Prof. dr. P.A. Koolmees
Drs. A.J. Plaisier M.A.
Dr. R.N.J. Rommes
Drs. Th.J.D. Straatman B.A.

Redactiesecretariaat
p/a Prof. dr. P.A. Koolmees
IRAS-VPH, Faculteit Diergeneeskunde
Postbus 80175. 3508 TD Utrecht.
p.a.koolmees@uu.nl

Bestuur V.H.G.
Drs. H.J. Schrama (voorzitter)
Drs. E.J. Tjalsma (secretaris)
Drs. T.G. van de Vuurst (penningmeester)
Drs. Th.J.D. Straatman B.A. (lid)
Dr. J. Verhoeff (lid)
Prof. dr. P.A. Koolmees (adviseur)

Secretariaat
p/a Drs. E.J. Tjalsma
Kampwal 62, 8301 AC Emmeloord
Tel.: 06-20422989
e-mail: ejtjalsma@planet.nl
website: www.veterinaryhistory.nl

Abonnementen op ARGOS
€ 25,00 per jaar.
Losse nummers € 15,00 (incl. verzending)
te bestellen bij de penningmeester
van het V.H.G., vandevuurst@wxs.nl
Bankrekeningnummer
NL38 INGB 0000 5810 45 t.n.v. V.H.G.
Abonnement buitenland € 30,00

Lidmaatschap V.H.G.
De contributie van het V.H.G. bedraagt
€ 35,00 per jaar (studenten € 10,00).
Leden ontvangen ARGOS gratis.
Buiten Nederland: Contributie V.H.G.
€ 40,00.
Ledenadministratie: vandevuurst@wxs.nl

Vormgeving en druk
Chris Russell Groningen

Cover
Prent van een Friese hengst door
Jan van der Straat uit diens reeks Equile
(Antwerpen ca. 1580). Bron: Rijksmuseum.

Overname van artikelen uit *Argos* is toegestaan, mits de bron vermeld wordt en een bewijsexemplaar aan de redactie wordt toegestuurd.

Samenvattingen van de lezingen

Drs. Geert Boink

Wat hebben de oude meesters en de Nederlandse landgeit met elkaar?

De meeste van onze zeldzame landbouwhuisdier rassen kennen een eeuwenlange geschiedenis. De echte stamboekregistratie voor runderen en paarden is echter pas in de tweede helft van de negentiende eeuw begonnen. Alles wat er bekend is van voor die tijd weten we uit geschriften en vooral ook van prenten en schilderijen. Met name in de zeventiende eeuw is het schilderen van veestukken door meesters als Paulus Potter, Karel Dujardin en Herman Saftleven een geliefd genre.
Zo is de standaard van de Nederlandse Landgeit onder andere tot stand gekomen op basis van prenten en schilderijen onderzoek. Hoewel tekeningen van voor 1400 vaak eenvoudig van opzet zijn, veranderde het type geit op schilderijen en prenten in de periode 1400-1900 nauwelijks. Om de oude rassen voor de toekomst te kunnen behouden is het belangrijk om te weten hoe hun exterieur, het fenotype, eruit heeft gezien en wat er veranderd is in de loop der eeuwen. Historische afbeeldingen van zeldzame huisdieren in de kunst zijn complementair aan DNA onderzoek, het genotype.

Drs. Harry Kraaij

Dier in beeld. Het huisdier in de Nederlandse schilderkunst

Ze zijn bondgenoten sinds de Nieuwe Steentijd: mens en dier. Met de introductie van de landbouw in Europa, zo'n 6000-9.000 jaar geleden, verkregen de hond en de kat een speciale status. De emancipatie van deze gedomesticeerde dieren verliep niet parallel. Maar in de negentiende eeuw veranderde hun positie ingrijpend. Ze werden zo belangrijk in de Westerse samenleving, dat ze gezien werden als lid van de familie. Binnen de schilderkunst ontstond zelfs een nieuwe specialisatie. Schilders gingen zich toeleggen op het portretteren van huisdieren. Kunsthistoricus Harry J. Kraaij laat aan de hand van schilderijen zien hoe het denken over dieren veranderde.

Prof. dr. Peter Koolmees

Wetenschap én kunst. Verbeelding van dieren in de diergeneeskunde

In het verleden zijn talloze afbeeldingen en objecten vervaardigd die bedoeld of onbedoeld bepaalde aspecten van de diergeneeskunde weergeven. De vraag of dit als kunst kan worden betiteld is tamelijk arbitrair, maar zowel vanuit diergeneeskundig als kunsthistorisch oogpunt is de verbeelding van veterinaire taferelen interessant. Met welk doel en op welke wijze werden dieren in de diergeneeskunde weergegeven?
Bekend zijn de afbeeldingen en objecten van geboortehulp bij de oude Egyptenaren. Het meest afgebeelde dier in de diergneeskunde is ongetwijfeld het paard. Illustraties in middeleeuwse manuscripten dienden vooral als instuctie voor de paardenmeesters. In de Renaissance bloeide de anatomie van mens en dier op. Op basis van observaties tijdens lijkopeningen werd getracht de anatomie zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Da Vinci gaf het meesterlijke voorbeeld. Een ander hoogtepunt vormde de paardenanatomie van Carlo Ruini uit 1598, dat pas anderhalve eeuw later werd geëvenaard door George Stubbs (1724-1806). Een ander populair genre in de zeventiende eeuw was de paardrijdkunst met William Cavendish als invloedrijk voorbeeld. Bourgelat zette de traditie van Da Vinci voort om de juiste anatomische verhoudingen in een "hippometer" af te beelden.
Dichter bij huis zijn de diergeneeskundige afbeeldingen in de boeken van Oebschelwitz en Geisweit van der Netten. De wasmodellen van Schubaert en de schilderijen van Douwe van der Zweep, aanwezig bij de faculteit Diergeneeskunde, hebben als onderwijsmateriaal gediend voor vele generaties dierenartsen.

Henriette Ronner-Knip (1821-1909), Katjesspel, 1878. Amsterdam, coll. Rijksmuseum.

JORIEKE SAVELKOULS[a]

Het 'ideale' Friese paard[b]

Het Friese paard is een van de meest iconische paardenrassen ter wereld. De imposante zwarte verschijningen worden al jaren in groten getale verkocht aan liefhebbers over de hele wereld.[1] Het is bijna niet meer voor te stellen dat ze de afgelopen honderd jaar tot twee keer toe met uitsterven werden bedreigd. De Fries is wereldwijd immers ongekend populair. Ooit kwamen ze bovendien in allerlei kleurschakeringen voor. Het ideaalbeeld van het elegant dravende, gitzwarte Friese paard met weelderige manen en staart is echter niet zomaar ontstaan.

Abstract

The 'ideal' Friesian horse
The Friesian horse is one of the most iconic horse breeds in the world. The question how, why and when Frisian horse breeders established their 'ideal' - high-stepping and exclusively black - Friesian raises other questions: what is a Friesian horse? When was the breed developed and how Frisian is the breed? Frisian horse breeding was cultivated by demand and local circumstances. The Frisian type developed through historical, local and international change which came to a head in the 19th and 20th century when values and breeding goals clashed as a result of far-reaching social and economic change. Despite the resulting difficulties, the breed managed to secure its position as a cultural icon in Friesland and well beyond its borders.

De vraag wanneer en waarom Friese paardenfokkers zijn begonnen met het vastleggen van het 'ideale' Friese paard doet andere vragen rijzen: wat is een Fries paard? Wanneer is het ras ontstaan en hoe Fries is het Friese paard eigenlijk? In 2015 stelde ik mij deze vragen voor het eerst. Dat resulteerde in een boek dat in 2016 bij Bornmeer verscheen: *Het Friese paard*. Momenteel richt mijn onderzoek zich vooral op de afgelopen tweehonderd jaar – met name de ontwikkeling van de moderne fokkerij en hoe het Friese paard uitgroeide tot een waar cultuuricoon.

Friese paarden van 2.000 jaar oud?
De geschiedenis van het Friese paard begint min of meer bij de Frisii, een Germaanse stam die onder meer door de Romeinse historicus Tacitus beschreven werd.[2] De Friezen leefden langs de Noordzeekust, in een gebied dat vanaf de vierde eeuw gedurende langere tijd grotendeels ontvolkt raakte.[3] Dat er daardoor geen directe link aantoonbaar is tussen de Friezen uit de Oudheid en Friezen uit de Middeleeuwen gaat ook op voor de paarden. Dat de Frisii paarden hielden staat wél vast. Botresten en skeletten van paarden zijn gevonden in terpen en wierden in Friesland, Groningen en het noorden van Duitsland.[4] Ook maken verschillende Romeinse bronnen melding van Friese cavalerie.[5] Friese soldaten werden tussen de tweede en vierde eeuw onder andere gestationeerd bij de Muur van Hadrianus in Britannia.[6] Of zij dienst deden op Friese paarden is onzeker. Germaanse cavaleristen in dienst van Rome reden zelden op eigen paarden en Germanen opereerden vaak in gemengde troepen van cavalerie en infanterie.[7] Het is daarom goed mogelijk dat Friezen als voetsoldaten in cavalerieformatie vochten; er wordt bovendien specifiek verwezen naar een *cunei frisiorum* en nergens wordt *numerus equitum* (ruiter hulptroepen) genoemd, zoals gebruikelijk was.[8]
De meeste paarden die in graven in het noorden van Nederland zijn gevonden, waren ongeveer 137 cm klein – kleiner dan Romeinse paarden en veel kleiner dan de huidige stamboekeisen.[9] Het oudste paardenskelet dat in een Friese terp is gevonden was ongeveer 2.000 jaar oud.[10] Over de kleur is niets bekend.[11] De terpenpaardjes konden ruwweg

Afb. 1. Prent van een Friese hengst door Jan van der Straat uit diens reeks Equile (Antwerpen ca. 1580). Bron: Rijksmuseum.

[a] Promovenda bij het Instituut voor Geschiedenis en Grondslagen van de Natuurwetenschappen, Freudenthal Instituut, Bètafaculteit, Universiteit Utrecht. E-mail: j.j.r.savelkouls@uu.nl

[b] Bewerking van een voordracht gehouden tijdens de najaar-bijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 7 november 2018 te Utrecht.

worden onderverdeeld in twee groepen: een kleiner, robuuster type van ongeveer 132 cm groot en een groter type met een schofthoogte rond 142 cm.[12] De paardjes werden mettertijd iets groter, van ongeveer 125 cm in de Late IJzertijd tot rond 137 in de Late Romeinse tijd.[13] Vroegmiddeleeuwse paarden uit het noordelijk kustgebied waren klein (128-136 cm) of middelgroot (136-144 cm).[14] Pas vanaf de Late Middeleeuwen werden paarden in Europa groter, en rijpaarden waren gemiddeld alsnog slechts tussen de 140 en 150 cm.[15]

Paardenhandel en -wandel in de Middeleeuwen

Paarden speelden een belangrijke rol in de veranderingen en ontwikkelingen binnen de landbouw die plaatsvonden in heel Noordwest-Europa tijdens de Hoge en Late Middeleeuwen.[16] Bij oorlogen en kruistochten hadden paarden ook een voorname rol. Paardenhandel en -fokkerij rustte vaak in handen van kloosters die een sleutelpositie hadden binnen de Middeleeuwse samenleving. In Friesland was dat niet anders. Bovendien wisten lokale paardenfokkers in te spelen op de toenemende vraag naar landbouw- en oorlogspaarden; zo werden Friese paarden verhandeld op markten in heel Europa.[17]

Niet alleen in de context van kloosters zijn er verwijzingen naar Friese paarden overgeleverd, zoals oorkonden waarin bijvoorbeeld afspraken over te betalen tolgelden werden vastgelegd, maar ook in hoofse literatuur werden ze genoemd.[18] Dat is bijzonder, want paarden werden voornamelijk op gebruik ingedeeld – zoals oorlogspaarden, toernooipaarden of werkpaarden – en veel minder op herkomst. In de meeste *chansons de geste* werden Friese paarden als waardevol strijdros genoemd, maar in Engelse bronnen vooral als *rouncey* – minder waardevol, maar zeer veelzijdig inzetbaar. Volgens diezelfde bronnen waren Friese paarden overwegend bruin of zwart, al waren er zelfs verwijzingen naar bonte Friezen.[19] De invloed van tijdens kruistochten buitgemaakte oosterse paarden is onduidelijk, al zijn er wel enige aanwijzingen voor.[20] De invloed van Spaanse paarden vanaf de 15e eeuw is echter overduidelijk.

'Dik van Taillie en goed van Hals, Kop en Beenen.' Een barok ideaal (1580-1750)

Al vanaf de 13e eeuw begon de onafhankelijkheid van Friesland scheuren te vertonen. De Ommelanden kwamen onder invloed van Groningen en in de 15e eeuw ging Oost-Friesland over in handen van de keizer van het Heilige Roomse Rijk. In 1482 overleed de vrouw van keizer Maximiliaan en droeg zij de Lage Landen over aan hun toen vierjarige zoontje Filips I ('de schone'). Al snel werden ook de meest noordelijke provincies, waaronder Friesland, door het keizerrijk bij de Lage Landen gevoegd. Nadat in 1555 Filips II werd gekroond tot koning van Spanje stonden de provincies samen al snel bekend als De Spaanse Nederlanden. De Noordelijke Nederlanden omarmden echter de Reformatie. De tegenstellingen tussen de katholieke Spaanse koning en het protestantse noorden leidde tot onderdrukking, onvrede en geweld.[21] In 1568 kwam het noorden in opstand en scheidde zich in 1579 af. De strijd die volgde bracht Spaanse paarden naar Friesland. Deze paarden werden buitgemaakt, onder meer bij de Slag bij Nieuwpoort en de Slag om Groningen, en waren van invloed op het lokale paardenbestand.

In diezelfde periode veranderde er bovendien veel op het gebied van ruiterkunst en de rol van paarden op het slagveld. De Renaissance luidde een tijdperk in van anders denken en een groeiende invloed van oosterse en Klassieke literatuur. Ook op het gebied van ruiterkunst en paardenfokkerij veranderde er daardoor veel. Het Friese paard werd, samen

Jaar	Minimale stokmaat dekhengsten (mm)	Addendum reglementen
1658	1440-1536	Verplicht ruinen kleine buitenlandse hengsten
1663	1578 in Hoge Kwartieren (HK; noordelijke districten)	148 in Lage Kwartieren (LK; zuidelijke districten)
1697	1578 HK	1430 LK
1718-1750	1529 HK	-
1772	1529 HK & LK	1430 in Aengwierden, Doniawerstal, Haskerland, Schoterland, Gaasterland, Opsterland, Oost- & Weststellingwerf
1795	1530	1430 mm enkele districten, e.g. De Wouden
1799	1622	-
1803	1622	1517 mm in De Wouden
1818	1622 met 5 jaar	1517 mm in Aengwierden, Doniawerstal, Haskerland, Schoterland, Gaasterland, Opsterland, Oost- & Weststellingwerf
1829-1836	1622 met 5 jaar	1595 mm in enkele districten
1849	1595 met 5	-
1895	1560 met 4	1540 met 3
1901	1570 met 4	1560 met 3
1950	1550 met 4	1530 met 3
2018	1580 met 3	1560 ruinen, 1540 merries

met enkele andere paardenrassen, een boegbeeld van deze verandering: het barokke paard. De opmars van de Turken die in 1529 met hun vlugge, oosterse paarden en buskruit binnen een mum van tijd aan de poorten van Wenen stonden zou eveneens een enorme weerslag hebben op Europese oorlogvoering en paardenfokkerij.
In Nederland bracht de herwonnen onafhankelijkheid van Spanje ongekende welvaart en ontwikkelingen met zich mee. De Gouden Eeuw die volgde maakte van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waaronder Friesland, een Europees middelpunt van handel, welvaart en vooruitgang. De vraag naar paarden uit met name de noordelijke provincies ('Friese' paarden) steeg tot ongekende hoogte. De fokkerij op basis van dusdanige vraag en aanhoudende oorlog leidde tot het vaststellen van reglementen. Door de enorme vraag dreigde de kwaliteit namelijk terug te lopen.[22] De Staten van Friesland vaardigden daarom in 1610 voor het eerst een placaat uit voor de paardenfokkerij. Het leidde tot de eerste keuringen onder het toeziend oog van een door de provincie aangestelde keurmeester. Het was in feite een voorzichtig begin van het vastleggen van het ideale Friese paard. Alleen een minimale stokmaat en de afwezigheid van afwijkingen als gallen, spat of voor nakomelingen nadelige defecten (zoals hoef- of oogproblemen) werden daarbij in eerste instantie genoemd. In 1697 werd vachtkleur daar voor het eerst aan toegevoegd.[23]
De vraag begon toen echter al af te nemen. Volgens de provincie lag dit aan de vele fokkers die de regelgeving al tientallen jaren massaal aan hun laars lapten.[24] In 1750 schaften ze daarop de regels af, al kwamen ze daar al snel weer op terug.[25] De rol van paarden op het slagveld begon echter opnieuw te veranderen. De invloed van buskruit en oosterse paarden zette door. Barokke paarden raakten uit de gratie ten faveure van vlugge, wendbare paarden van oosterse origine en de daaruit ontstane Engelse Volbloed. Infanterie en artillerie werd belangrijker dan cavalerie. Het Friese paard werd steeds meer gezien als een koetspaard. In heel Europa – ook in Friesland – groeide de vraag naar oosterse en Engelse paarden.[26]

Het 'vergeten' Friese paard?
Friesland was lange tijd een van de rijkste provincies van de lage landen geweest. Paarden en paardenhandel waren een belangrijk onderdeel van die welvaart. Met de opkomst van de rijkere middenklasse en gegoede burgerij behield het Friese paard vooralsnog in eigen land haar positie als luxepaard. Dat veranderde evenmin toen Friesland eind 18e eeuw net als de rest van Nederland onder het bewind van Napoleon kwam. Nadat Friesland na 1815 opging in het Koninkrijk der Nederlanden was het definitief gedaan met de soevereiniteit die Friesland eeuwenlang min of meer had weten te behouden. Hoewel Friesland destijds nog altijd een van de meer welvarende provincies was, zakte de economie binnen enkele tientallen jaren in, met als dieptepunt de landbouwcrisis van 1880. Hoewel de burgerij en adel de fokkerij van luxe, harddravende rij- en koetspaarden in stand had gehouden, zagen veel boeren zich genoodzaakt mee te gaan in de specialisatie als gevolg van de Industriële en Agrarische Revolutie. De groeiende economische malaise versterkte dat. Ze begonnen hun paarden te kruisen met specialistische werkpaarden uit het noorden van Duitsland. Bovendien trok vooral na 1880 een groot deel van de Friese bovenklasse weg uit Friesland. Een aanzienlijk deel van de lokale afzetmarkt voor luxepaarden verdween daardoor. Het veelzijdige, fraai dravende Friese paard legde het af tegen gespecialiseerde landbouwpaarden. Dit werd versterkt door de invloed van het liberalisme in Friesland; de provincie zag het niet langer als haar taak zich via wetgeving actief met de paardenfokkerij te bemoeien en schafte in 1865 alle regelgeving definitief af.[27]

Het Paarden-Stamboek
Enkele van de sleutelfiguren die in 1865 het afschaffen van de regelgeving hadden bewerkstelligd, richtten in 1879 een stamboek op voor het Friese paard. Dit deden zij in de hoop te voorkomen dat het inlandse paard alsnog zou verworden tot een 'bovenlandse' mengelmoes. Groeiend nationaal bewustzijn, waarbij ook Friezen zich steeds meer met hun eigen geschiedenis en identiteit begonnen bezig

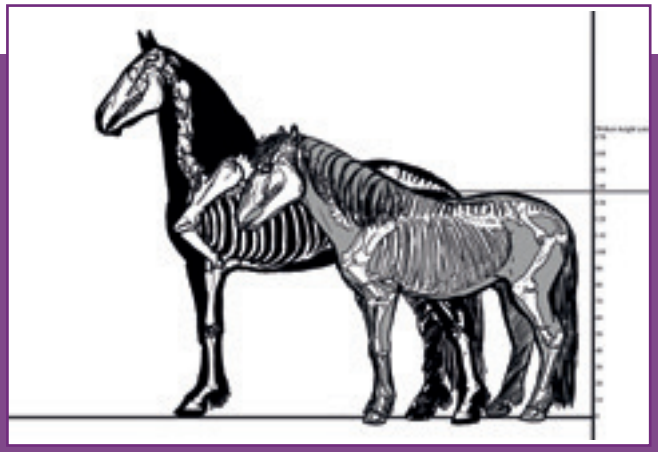

Afb. 2. Reconstructie van een skelet uit de Romeinse tijd en een moderne Fries (Savelkouls 2015).

Afb. 3. Paulus Potter, Het Friese paard (1652). Bron: Rijksmuseum.

te houden, speelde daarin mee. Ook het (in eerste instantie vooral economische) belang van afstamming en raszuiverheid droeg bij aan het ontstaan van een eigen stamboek. Een belangrijke vraag die de initiatiefnemers zich in die periode geregeld stelden was: 'wat is een Fries paard?' Ze koppelden het Friese paard aan hun eigen, lokale identiteit en cultuur. Kwam het Friese paard uit (Noord-)Nederland, uit het Noordzeekustgebied of alleen uit Friesland? Was het een landbouwpaard of een veelzijdig luxepaard? En was het Friese paard uitsluitend zwart? Hoewel er al vanaf eind 17e eeuw beperkingen werden opgelegd voor dekhengsten wat betreft kleur, werden lokale merries van de meest uiteenlopende kleuren tot ver in de negentiende eeuw gedekt door Friese hengsten. Het stamboek begon andere kleuren echter steeds meer en steeds strenger aan banden te leggen. De concurrentie van overwegend bruine hengsten uit Duitsland speelde absoluut mee. Het leidde tot steeds strikter insluiten en uitsluiten van paarden en een raszuiverheidscultus die tot vandaag de dag standhoudt.

Een Friese fokkerijcultuur

De Friese paardenfokkerij ontwikkelde zich door de eeuwen heen naar vraag en gebruik waarbij rekening werd gehouden met de eigen, lokale omstandigheden. Het Friese type veranderde mee met historische, lokale en internationale ontwikkelingen die met name vanaf de 19e eeuw een botsing van waarden en fokdoelen teweegbracht waarbij boeren en bovenklasse in veel opzichten vaak lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Economisch belang bleef daarbij voor de belangrijkste groep fokkers, de boeren, voorop staan. Echter was er sinds het ontstaan van de allereerste regelgeving in de 17e eeuw ook al sprake van verzet tegen (overheids) bemoeienis. Het Friese paard ontwikkelde zich juist door de pragmatische manier van fokken tot een luxe, veelzijdig – maar overwegend zwart – gebruikspaard. Door economische en sociale veranderingen in de 19e en 20e eeuw kwamen pragmatische boeren in botsing met het toenemende ideaal van raszuivere fokkerij waarbij het stamboekpaard bijna verdween. Het uiteindelijke Friese 'compromispaard' dat raszuiverheid met (economisch) boerenverstand combineerde moest tenslotte alsnog de weg vrij maken voor de tractor. Dit alles leidde tot inteeltproblematiek die nog altijd gevolgen heeft voor de huidige fokkerij. Desondanks wist het Friese paard uit te groeien tot een cultuuricoon dat zijn weerga niet kent – voer voor verder onderzoek.

Noten

1 *Friesch Dagblad*, 11/01/2013; *De Telegraaf*, 18/11/2013; NOS, 'Friese raspaard wordt exportproduct' (27/08/2011).

2 Het gebied was toen al langer bewoond, maar over paarden uit prehistorisch Noord-Nederland is weinig bekend.

3 Jos Bazelmans,, 'The early-medieval use of ethnic names from classical antiquity. The case of the Frisians', in: Ton Derks & Nico Roymans (eds.), *Ethnic Constructs in Antiquity: The Role of Power and Tradition* (Amsterdam 2009) 321-337; 321. Zie ook: A. Nieuwhof, 'Discontinuity in the Northern-Netherlands coastal area at the end of the Roman Period', in: T.A.S.M. Panhuysen (ed.), *Transformations in North-Western Europe*

Afb. 4. De Friese hengst Alva met zijn eigenaar. Bron: Tresoar / W.S.G.A. van Leeuwen, Geschiedenis der paardenfokkerij in Nederland (Maastricht: Leiten-Nypels, 1922).

(AD 300-1000). Proceedings of the 60th Sachsensymposion 19.-23. September 2009 Maastricht (Hannover 2011) 55-66; A. Nieuwhof, 'Anglo-Saxon immigration or continuity? Ezinge and the coastal area of the Northern Netherlands in the Migration Period', in *Journal of Archaeology in the Low Countries* 5-1 (2013) 53-83. Vgl. D.A. Gerrets, *Op de grens van land en water: dynamiek van landschap en samenleving in Frisia gedurende de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd* (Groningen 2010). Frisii werden voor het laatst genoemd in de *Panegyrici Latini* (297). Tacitus beschreef Friezen als kleibewoners; volgens Plinius leefden ze alleen op laagveen en klei. Met name op zandgrond bleven mensen wonen.

4 Zie bijvoorbeeld: Egge Knol, Wietske Prummel, Annet Nieuwhof & Hans van der Plicht, 'Een oude merrie uit een Friese terp', in *Paleo-Aktueel* 25 (2014) 49-56.

5 Zie bijv. Publius Vegetius Renatus, *Digesta artis mulomedicinalis* 3 (5e eeuw); M.C. Galestin, 'Frisii and Frisiavones', in: *Palaeohistoria* 49/50 (2007/2008) 687-708; 701. Het is niet altijd duidelijk of er sprake was van Frisii of Frisiavones – een ander Germaans volk.

6 Galestin, 'Frisii and Frisiavones', 694, 701.

7 Zie bijv. E.A. Thompson, *The early Germans* (Oxford 1965) 4; Julius Caesar, *Commentarii de Bello Gallico* VII (55 BC) 65; Emanuel Hoffman, *De Bello Gallico: Books I-VII, According to the Text of Emanuel Hoffmann* (Wenen 1890).

8 A. Rushworth (ed.), *Housesteads Roman Fort – The Grandest Station. I. Structural Report and Discussion* (Swindon 2009) 285-288.

9 Zie bijv.: Knol et al., 'Een oude merrie uit een Friese terp', 49-56; W. Prummel, 'Dieren op de wierde Englum', in: A. Nieuwhof (ed.), *De Leege Wier van Englum, Archeologisch onderzoek in het Reitdiepgebied* (Groningen 2007) 116-159, aldaar 139; R.C.G.M. Lauwerier & J.M.M. Robeerst, 'Horses in Roman times in the Netherlands', in: H. Buitenhuis & W. Prummel (eds.), *Animals and man in the past. Essays in honour of Dr. A.T. Clason emeritus professor of archaeozoology Rijksuniversiteit Groningen, the Netherlands* (Groningen 2001) 275-290, aldaar 287; Maaike Groot, *Animals in Ritual and Economy in a Frontier Community. Excavations in Tiel-Passewaaij*, Archaeological Studies 12 (Amsterdam 2008) 91, 149-150; N. Benecke, 'Haustierhaltung', in: Norbert Benecke, Peter Donat, Eike Gringmuth-Dallmer, Ulrich Willerding (eds.), *Frühgeschichte der Landwirtschaft in Deutschland, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas* 14 (Langenweissbach 2003) 59-91, aldaar 74-75. Voor de huidige reglementen wat betreft stokmaat voor Friese stamboekpaarden zie http://www.kfps.nl.

10 Joyce van Dijk & Maaike Groot, 'The Late Iron Age-Roman transformation from subsistence to surplus production in animal husbandry in the Central and Western parts of the Netherlands', in: Maaike Groot, Daphne Lentjes & Jørn Zeiler, *Barely surviving or more than enough? The environmental archaeology of subsistence, specialisation and surplus food production* (Leiden 2013) 175-200, aldaar 180-181; E. Grefhorst & W. Prummel, 'Dieren van de huisterp Birdaard-Roomschotel', in: J.A.W. Nicolay (ed.), *Terpbewoning in oostelijk Friesland. Twee opgravingen in het voormalige kweldergebied van Oostergo* (Groningen 2010) 269-282, aldaar 269-270.

11 Wel noemt Tacitus witte paarden die in heilige Germaanse wouden werden gehouden: Tacitus, *De origine situ moribus ac populis germanorum* (98) 10.

12 W. Prummel, 'The size of Dutch horses and Labouchère's theory on the origin of the Frisian horse', in: M. Kubasiewicz (ed.), *Archaeozoology. I. Proceedings of the IIIrd International Archaeozoological Conference 1978 Szczecin* (Szczecin, Agricultural Academy 1979) 431-438.

13 Prummel, 'Dieren op de wierde Englum', 139; Lauwerier & Robeerst, 'Horses in Roman times in the Netherlands', 287.

14 Zie verder: Jorieke Savelkouls, *Het Friese paard* (Gorredijk 2016) 29, 32.

15 Norbert Benecke, *Der Mensch und seine Haustiere. Die Geschichte einer jahrtausende alten Beziehung* (Stuttgart 1994) 204-205; John Clark (ed.), *The Medieval Horse and its Equipment, c. 1150-1450* (2nd ed. Woodbridge 2004) 23-32.

16 John Aberth, *An Environmental History of the Middle Ages. The Crucible of Nature* (Abingdon/New York 2013) 156-157.

17 Ook paardenfokkers uit aangrenzende gebieden verhandelden hun paarden als 'Friese paarden.' Zie verder: Savelkouls, *Het Friese paard*, 32-37.

18 Bijv. Charter 432 (Mei 1252) uit: Höhlbaum, *Hansisches Urkundenbuch* I, 143-144; *Bisschopszoen* (1276) uit de *Tweede Emsinger Codex* (VIII: 36); Wolfgang Heim, *Romanen und Germanen in Charlemagnes Reich: Untersuchungen zur Benennung romanischer und germanischer Völker, Sprachen und Länder in französischen Dichtungen des Mittelalters* (1984) 246-247; —, *Les enfances Guillaime* (13e eeuw) r. 2052; —, *Ciperis de Vignevaux* (circa 1350-1415) v. 4592-4603.

19 Zie verder: Savelkouls, *Het Friese paard*, 37-38.

20 Bijv. Friedrich Heinrich von der Hagen (ed.), *Des Landgrafen Ludwig's des Frommen Kreuzfahrt. Heldengedicht der Belagerung von Akkon am Ende des zwölften Jahrhunderts* (Leipzig 1854) XXXI, 19, 117-118, 295; —, *Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwig des Frommen* (1301) r. 552-565, 3530-3539; Naumann, Hans (ed.), *Die Kreuzfahrt des Landgrafen Ludwigs der Frommen von Thüringen*. *MGH Deutsche Chroniken* IV-2 (Berlin 1923) 179 ff., r. 549-562, 3525-3534.

21 Zie ook: G. Darby (ed.), *The Origins and Development of the Dutch Revolt* (London 2001).

22 Placaat, Staten van Friesland 03/10/1610; 31/12/1663.

23 Hengsten moesten 'eenhaerig of met een kleijne col' zijn en uitsluitend zwart, bruin of 'graauw' (schimmel). Placaat, Staten van Friesland 17/04/1697.

24 Zie bijv. Resolutie paardenfokkerij van 12/08/1750.

25 In 1772 werd regelgeving weer ingesteld.

26 Zie bijv. Placaat van 6/3/1668. Uit: G.F. baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, *Groot Placaat en Charter-boek van Vriesland: Vyfde deel* (Leeuwarden: Hermanus Post, 1793), 769-770. Al moesten Friezen niets hebben van Engelse Volbloeden. Jorieke Savelkouls, 'Horse breeding is not a state affair! State stallions, breed regulation and the Friesian horse,' (werktitel / in: *Horse Breeds and Human Society: Purity, Identity and the Making of the Modern Horse*; te verschijnen, 2019).

27 M.H. Hartog, *De paardenfokkerij als tak van staatszorg* (Barneveld 1893) 15.

STEVEN VAN DER LAAN[a]

De modernisering van de Nederlandse varkensfokkerij in de twintigste eeuw[b]

De varkensfokdag van 1969 in Den Bosch was een groot succes. Met meer dan 600 tentoongestelde varkens was deze editie weer wat groter dan het jaar ervoor en de massa's toeschouwers kwamen tijd te kort om alle shows bij te wonen. In de jaren zestig waren de Nederlandse varkens al wereldwijd bekend vanwege hun goede kwaliteit vlees en snelle groei. Op dit soort fokdagen kwamen de allerbeste varkens bij elkaar en werd op grond van hun uiterlijk beoordeeld welke het beste was. Het mooiste varken kreeg een prijs, bezorgde zijn eigenaar roem en gegarandeerde klandizie.

Abstract

The modernization of Dutch pig breeding in the twentieth century

Pig breeding in the Netherlands has been unmistakably transformed through the application of science and engineering. Artificial insemination, breeding indices, hybrid breeding: these innovations were developed in close cooperation with scientists and engineers, whilst natural mating and breeding fairs were discontinued and relegated as belonging to the old-fashioned breeding based on craftmanship. In my work, I investigate some of the most important innovations in pig breeding during the twentieth century to find out how this transformation happened and if it was as linear as it appears at first sight. I conclude that it wasn't. Innovations are far less predictable and not handed down in a top-down fashion by scientists to breeders. Successful innovations are the result of an amalgam of actors, in which science can play an important but not always decisive role.

Ondanks het grote succes stonden de fokdagen op het punt opgedoekt te worden. De laatste werd in 1972 georganiseerd en al in 1974 keek men hoofdschuddend terug op deze ouderwetse manier van varkensfokken. Een rationele, winstgevende fokkerij behoorde te gebeuren op de selectiemesterijen, waar varkens werden gemeten en gewogen. Daar kon worden bepaald of hun erfelijke materiaal in orde was, en niet of ze een mooie krul in de staart hadden. Bovendien waren dit soort dagen brandhaarden van besmettelijke ziektes die de varkenshouderij continue teisterende. Met de afschaffing van de fokdagen leek de varkensfokkerij dus eindelijk het moderne tijdperk te hebben betreden.

Toch roept deze beschouwing vraagtekens op. De selectie van varkens op hun erfelijke materiaal door middel van meten en wegen gebeurde al in 1930. Ook waren uitbraken van besmettelijke ziektes niet nieuw en kunnen dus niet de verklaring vormen voor de stap naar wat we nu zien als een moderne fokkerij. Bij nader inzien is het moderniseringsproces van de varkensfokkerij minder rechtlijnig dan ze lijkt. Het is zeker zo dat de fokkerij aan het einde van de twintigste eeuw veel meer was gestoeld op wetenschappelijke inzichten dan in 1900. Maar op welke manier heeft wetenschap de fokkerij vooruit geholpen als het niet zo rechtlijnig is als het lijkt? Een nadere kijk op een aantal van de grootste innovaties laat zien wat de voorwaardes zijn voor de toepassing van wetenschap in de praktijk.[1]

KI

Neem kunstmatige inseminatie, om maar te beginnen met de meest belangrijke innovatie in de varkensfokkerij. Het lijkt vanuit de fokkerij logisch direct deze technologie te omarmen. Met KI kan een beer tien keer zoveel zeugen bevruchten. Stel dat in 1960, vlak voordat de techniek beschikbaar kwam, 3000 beren nodig waren om alle zeugen te bevruchten. Dan konden de fokkers met KI de 300 allerbeste hieruit selecteren en de overige, iets minder goede beren, niet meer gebruiken. Toch stapten de varkenshouders niet massaal over op het kunstmatig bevruchten van hun zeugen. In 1963 ging het percentage kunstmatige geïnsemineerde varkens wel ineens naar 18% maar dat was vanwege de uitbraak van mond-en-klauwzeer, nog zo'n reden om te stoppen met natuurlijke bevruchting. Toen de besmetting echter over was zakte het percentage in en bleef tot halverwege de jaren zeventig onder de 10%. "Waarom is de deelname aan KI niet groter?", vroegen ook de bestuursleden van de KI-verenigingen zich af.[2] De voordelen waren toch duidelijk en de verenigingen waren klaar om iedereen te bedienen. Wat bleek? Het waren inderdaad vooral de varkensfokkers die gebruik maakten van de techniek en niet de vermeerderaars van varkens. Fokkers probeerden de beste varkens bij elkaar te fokken en ze begrepen direct dat KI hierbij heel goed kon helpen. De vermeerderaars hielden zich bezig met een hele andere tak van sport. Namelijk het zo goedkoop mogelijk produceren van

[a] Dr. S. van der Laan, voormalig promovendus bij het Instituut voor Geschiedenis en Grondslagen van de Natuurwetenschappen, Freudenthal Instituut, Bètafaculteit, Universiteit Utrecht. Thans docent aan het Utrechts Stedelijk Gymnasium. Email: stevenlaan1@gmail.com.

[b] Samenvatting van een voordracht gehouden tijdens de Najaar-bijeenkomst van het Veterinair Historisch Genootschap op 7 november 2018 te Utrecht.

zoveel mogelijk biggen. Dit deden ze op geïndustrialiseerde wijze. De grootste vermeerderaars hadden 200 zeugen die ze in een roulatiesysteem per tiental lieten bevruchten. Eenmaal bevrucht doorliepen de zeugen een uitgekiende route van afwachten, baren, biggen grootbrengen, afspenen en opnieuw bevruchten. De sleutel tot dit systeem was standaardisatie. De zeugen moesten min of meer dezelfde draagtijd hebben en hun biggen ongeveer even snel groeien, anders liep het roulatiesysteem snel spaak. De vermeerderaars wilden dus bovenal uniforme varkens hebben. En dat was in tegenspraak met de KI-beren. Die werden aangeprezen als uitzonderlijk goed en juist niet uniform.
Uiteindelijk zijn ook de vermeerderaars in de jaren zeventig overgestapt op KI. Niet omdat ze niet overtuigd raakten van de betere kwaliteit van de KI-beren maar omdat bij een verdere schaalvergroting de techniek beter bleek te passen in hun industriële manier van werken. Met meer dan 200 varkens was het handiger de zeugen op een rij te laten insemineren dan een beer één voor één langs te laten gaan. KI vormde dus voor zowel de fokkers als de vermeerderaars een uitkomst en maakt nu onlosmakelijk onderdeel uit van de varkenshouderij. Toch was de reden tot acceptie totaal verschillend. Voor de vermeerderaars om op industriële wijze te werken en voor de fokker om met de beste varkens te kunnen werken.

Het beste varken

Over wat de 'beste' varkens waren was in de jaren zeventig ook de nodige discussie. Met het openen van de grenzen in Europa en het landbouwbeleid van Mansholt -nooit meer honger door schaalvergroting- werd het varkensvlees steeds minder waard. Dusdanig dat in 1974 werd gesproken van een "noodtoestand" voor de varkenshouders, die per varken 65 gulden verlies leden.[3] De stamboeken, die toen nog de belangrijkste organisatie waren in de fokkerijwereld, riepen de hulp in van ingenieurs uit Wageningen om de varkenshouderij zo snel mogelijk meer geld op te laten leveren.
Ingenieur Durk Minkema gaf gehoor aan deze oproep en ging aan de slag. Zijn missie was duidelijk: de varkens moesten meer geld opleveren en dit moest zo snel mogelijk gebeuren om de noodtoestand het hoofd te kunnen bieden. Al snel kwam Minkema met een rapport waarin hij een aantal suggesties deed. Deze behelsden onder andere een snellere vervanging van fokberen en ze werden meer geselecteerd op hun toomgenoten dan op nakomelingen. Ook kwam meer nadruk te liggen op de selectie van varkens op hun slachtkwaliteit, ten koste van eigenschap als vruchtbaarheid en weerstand tegen ziektes. Dit bleek de achilleshiel te zijn van het nieuwe systeem en ook de reden dat het stamboek aan het einde van de jaren zeventig de "methode Minkema", zoals het bekend kwam te staan, als mislukt bestempelde.
Bij de selectie van varkens gebruikten fokkers indices voor allerlei eigenschappen. Een index was gebaseerd op de economische waarde en de mate van erfelijkheid voor een eigenschap. Met de lage prijs was het nodig varkensvlees van de hoogste kwaliteit te leveren. Ook was vleeskwaliteit een eigenschap met een hoge erfelijkheidsgraad. Vruchtbaarheid had een veel lagere erfelijkheid. Bovendien bleek het lastig een werkbare definitie voor vruchtbaarheid in te voeren. Wilden de fokkers zoveel mogelijk biggen van een zeug hebben? Of liever wat minder maar dan wel biggen die sterker ter wereld kwamen en niet zoveel zorg nodig hadden? Daarnaast kon ook nog geselecteerd worden op de leeftijd waarop een zeug voor het eerst drachtig werd, hoe groot het interval was tussen het werpen van biggen en het opnieuw drachtig worden, en het aantal spenen dat de zeug had om haar biggen mee te voeden.
Gegeven de opdracht die Minkema had meegekregen, was het alleen maar logisch zoveel mogelijk op vleeskwaliteit te selecteren. Hiermee zou de varkenshouderij als geheel snel weer rendabel worden en kwam een einde aan de noodtoestand. Waar echter geen rekening mee was gehouden was dat de varkensboeren vrijwel niks terugzagen van de hogere prijs die hun varkens opleverden. Eenmaal vetgemest, verkochten ze hun varkens voor een standaardprijs aan de slachterijen. De slachterijen verkochten vervolgens het varkensvlees voor de hogere prijs die het kwaliteitsvlees waard was.

Afb. 1. Foto van een varkensfokdag.
Bron: Maandblad voor de varkensfokkerij.

Afb. 2. Dhr. H.B. ter Horst pleit voor keuringen.
Bron: Boerderij/Varkensfokkerij.

Stamboeken
Zoals gezegd moesten de stamboeken op hun schreden terugkeren en concludeerden in 1981 dat "ondanks een fokbedrijf gebaseerd op wetenschappelijke fokkerijtechnische inzichten" zich niet als het "optimale fok- en mestmateriaal" manifesteerde.[4] Voor het stamboek was dit een pijnlijke conclusie want in de jaren zeventig voelden ze de hete adem van andere concurrerende fokkerijgroeperingen in hun nek. Een monopolie op de fokkerij hadden ze al niet meer sinds de jaren zestig, maar nu dreigen de fokkers massaal over te stappen naar bedrijven als Cofok, Fomeva en Nieuw-Dalland. De oplossing voor de stamboeken werd gezocht in de toepassing van kruisingsfokkerij. Het was een simpel idee. Om de missende eigenschappen als vruchtbaarheid te krijgen, ging men op zoek naar een vruchtbaar varkensras en die in te kruisen bij stamboekvarkens. Vier rassen kwamen in aanmerking: Het Noors Landras, de Welsh, de Hampshire en de Duroc. De stamboeken wilden hun keuze wel graag baseren op een betrouwbaar en wetenschappelijk onderzoek. Zodoende zetten ze een grote proef op waaruit onomstotelijk kon worden bewezen wat het beste varkens was. De proef bestond uit drie fases waarin de vier rassen afzonderlijk en in kruising met stamboekvarkens werden vergeleken. Dit gebeurde allemaal op proefboerderij de Bantham in Maartensdijk waarin de varkens op alle mogelijke manieren werden gemeten en gewogen.
De resultaten van de proef droegen echter weinig bij aan de keuze voor het nieuwe ras. Het was namelijk al lang duidelijk dat de Duroc deze rol ging vervullen. Het stamboek was tijdens de eerste fase van de proef al zo zeker van zijn zaak dat ze "in afwachting van de resultaten" van de proeven alvast had "besloten om een Durocbedrijf in eigen beheer te gaan exploiteren" opdat ze "snel [kon] inspelen op de vraag naar Duroc-materiaal" wanneer de resultaten naar buiten kwamen.[5] Inmiddels had het ras zo'n naam gemaakt, vooral onder de vermeerderaars, die steeds meer druk uitoefenden op het stamboek om varkens met meer vruchtbaarheid en hogere weerstand te leveren, dat een negatieve uitkomst ondenkbaar leek. Zo zetten de stamboeken bij wijze van "visitekaartje" voor de stamboekvarkens een Duroc neer op de Vakbeurs voor Intensieve Veeteelt van 1980 en was het sowieso Duroc "wat de klok sloeg" op deze beurs. Dit alles wel onder vermelding dat de "definitieve beproevingsresultaten van de [Duroc]" nog uit moesten komen.[6] Desalniettemin gaf het stamboek de Durocberen begin 1981 vrij voor alle fokkers, waarmee de keuze voor het derde ras definitief was gemaakt.

In het geval van de Duroc lijkt de wetenschap dus een ondergeschikte rol te hebben gespeeld. Toch was het voor de stamboeken en de fokkers onontbeerlijk dat de proef werd uitgevoerd. Het was niet genoeg om te zeggen dat de Duroc een fenomenaal uitziend achterste had en volgens ervaren fokkers dus een vruchtbaar varken. Een rationele fokkerij moest gestoeld zijn op wetenschap. De varkens die daaruit voortkwamen konden de stamboeken en fokkers verkopen. In dit geval diende de wetenschap dus als een belangrijk marketinginstrument voor de stamboeken. Zo prezen ze aanvankelijk ook de methode Minkema aan, als een wetenschappelijk goedgekeurde fokmethode. Binnen

Afb. 3. Yme Kroes bewondert samen met een onbekend persoon een varken.
Bron: H. Slaghuis en R. van der Berg, Van everzwijn tot vleesvarken (Beers 2010).

de lijnen die de stamboeken hadden gezet voor Minkema functioneerde zijn selectiemethode inderdaad perfect. Het bracht een snelle rentabiliteitsslag voor de varkenshouderij als geheel. De tekortkomingen kwamen echter bovendrijven toen duidelijk werd dat varkenshouderij complexer bleek te zijn dan de uitgezette lijnen van het stamboek.

Conclusie

Voor een vastomlijnd probleem is de wetenschap dus sterk in het vinden van oplossingen. Zodra een probleem politiek wordt, en een keuze tussen bijvoorbeeld de slachterijen of de varkenshouders, kunnen wetenschappers enkel uitrekenen wat iedere keuze inhoudt en niet bepalen wat het beste is. Hetzelfde valt ook terug te zien in de KI. Hoewel KI bij de varkens technisch een uitdaging bleek te zijn, konden wetenschappers het in een laboratorium ontwikkelen en zagen ze duidelijke voordelen voor de fokkerij. Toch bleek in de praktijk andere ideeën te bestaan over wat een rationele fokkerij inhield en werd de techniek op een andere manier toegepast dan beoogd.

Tot slot de afschaffing van de fokkerijdagen. Inderdaad wordt daarop teruggekeken als een ouderwetse manier van fokken, waarbij het subjectieve fokkersoog ten onrechte de boventoon voerde over objectieve meetgegevens. Toch is het tot op de dag van vandaag zo dat het uiterlijk een belangrijke rol speelt. Op de websites van fokkerij-organisaties als Topigs Norsvin en PIC worden de varkens aangeprezen met mooie foto's van piekfijn geborstelde varkens, en niet aan de hand van lange spreadsheets vol met selectiegegevens. Uiteraard vragen belangstellende fokkers deze informatie wel op voordat ze hun keuze maken. Dit is dan ook de sleutel van het succes van de Nederlandse varkensfokkerij. Een praktijk waarin fokkers en wetenschappers gezamenlijk het beste van elkaar combineerden.

Afb. 4. Het systematisch wegen en meten van varkens. Bron: H. Slaghuis en R. van der Berg, Van everzwijn tot vleesvarken (Beers 2010) 58.

Noten

1 Dit was de vraagstelling in het proefschrift waarop de auteur op 6 november 2017 in Utrecht is gepromoveerd en waarop deze samenvatting is gebaseerd. S. van der Laan, *Een varken voor iedereen. De modernisering van de Nederlandse varkensfokkerij in de twintigste eeuw* (Utrecht 2017). Een boekbespreking van dit proefschrift is opgenomen in *Argos* 58 (2018) 333.

2 A. Rutgers, 'KI bij varkens van 1 juli 1972-30 juni 1973', *Jaarverslag K.I. 1973* (Utrecht 1974) 65.

3 W. Wisman, 'Noodtoetstand', *De Boerderij/Varkenshouderij*, 13 mei 1974.

4 P. Knap, 'Enkele kanttekeningen bij de resultaten van de merkentoets', *Varkensfokkerij/mesterij*, oktober 1981.

5 Anon, 'Het Duroc varken als derde ras?' *Maandblad voor de Varkensfokkerij*, augustus 1979.

6 Anon, 'V.I.V. met sterk stijgende belangstelling', *Varkensfokkerij/mesterij*, november 1980.

JAN BERNS[a]

“Opgesteldt door L:W:F: van Oebschelwitz”: Diergeneeskunde in het handschrift Van ‘t Hof (1743-1815)

Door bemiddeling van dierenarts, drs. Liesbeth Meijndert kreeg de redactie van *Argos* een aantekeningenboek ter inzage, waarin haar voorvaderen in de periode 1743-1815 allerlei zaken hadden opgetekend. Een van die voorvaderen, Jan van ‘t Hof, behandelde ook zieke dieren, reden waarom in het aantekeningenboek een groot aantal veterinaire recepten wordt vermeld. Mijn enthousiasme was meteen gewekt, temeer omdat naast het niet makkelijk leesbare handschrift een voortreffelijke transcriptie voorhanden was, vervaardigd door mevrouw J.M.C. Lock in de jaren tachtig van de vorige eeuw.[1]

Abstract

“Drafted by L:W:F: van Oebschelwitz” Veterinary medicine in the Van ‘t Hof manuscript (1743-1815)
The editorial board of *Argos* received an old notebook from Mrs. Liesbeth Meijndert DVM, made available for inspection. This book was used by her ancestors Jacob Jansz. van 't Hof (1696-1758) and Jan Jacobsz. van 't Hof (1737-1817) who both lived in Giessen-Nieuwkerk, to record various kinds of things. Jan van ‘t Hof also treated sick animals. Therefore, the notebook of 263 pages bound in parchment contains a large number of veterinary recipes. In this article we examined a few veterinary recipes, to show how the original source is handled in the manuscript.

Het aantekeningenboek werd gebruikt door Jacob Jansz. van ‘t Hof, 1696-1758 en Jan Jacobsz. van ‘t Hof, 1737-1817. Ze waren woonachtig in Giessen-Nieuwkerk. Het handschrift, gebonden in een perkamenten kaft, telt 263 bladzijden, waarvan een aantal onbeschreven is; de eerste aantekening dateert van 1743, de laatste van 1815. Allerlei, vaak zeer uiteenlopende onderwerpen werden opgetekend, zoals zaken die het plaatselijk kerkgebouw betreffen, het verdwenen kasteel de Giessenburcht, de school en ook een conflict van de patriottische Jan van ‘t Hof met de Oranjegezinde dominee. Heel pikant zijn de aantekeningen, waarin hij laat zien hoe duur de Stadhouder voor de gewesten wel niet is. In dit artikel beperken we ons tot enkele veterinaire recepten, om te laten zien hoe in het handschrift met de oorspronkelijke bron wordt omgesprongen.

Van Oebschelwitz

Op blz. 171 staat onder een recept voor Koningspoeder de volgende verwijzing:
“opgesteldt door
L:W:F: van Oebschelwitz
adijudant onder Oranije
vriesland cavallerij
int ‘s gravenhage bij
pieter van cleef gedrukt
voor rek: van den autheur
MDCCLXIII 1768[2]
het wordt genaamt de nederlantse
stalmeester”

Dit is een verwijzing naar L.W.F. van Oebschelwitz, 17? - Hoorn 11 augustus 1766, van wie in 1763 *De Nederlandsche Stalmeester* verscheen, waarvan de volledige titel luidt: *De Nederlandsche Stalmeester, of kort dog grondig onderwys van al hetgeene dat betrekking heeft tot het kennen, toomen, zadelen, beslaan en onderhouden der paerden; alsmede tot den Ryd-konst, of manier hoe de Paerden gedresseerd en tot allerlei gebruik afgerigt moeten worden: met bygevoegde Aanmerkingen over het Paerd-ryden der Dames; het Wedloopen der Engelschen en de Harddravery der Nederlanders, zoo ook tot de Ziektens en Gebreken der Paerden en hoe dezelven te helpen en te geneezen zijn. En einelyk een bondige Verhandeling over het Fokken en aanqueeken van Paerden. Alles verrykt met de noodige Plaaten*. Opgesteld door L.W.F. van Oebschelwitz, Adjudant onder Oranje-Vriesland Cavallery. In ‘s-Gravenhage, bij Pieter van Cleef, voor rekening van den Autheur. 1763.Van dit boek verschenen meerdere drukken en in 1766 een Duitse vertaling.[3]

Het komt zelden voor dat in een handschrift zo duidelijk naar een overgeschreven bron wordt verwezen en dat geeft meteen de mogelijkheid om het overgeschrevene met het origineel te vergelijken. Naast deze veterinaire recepten met bronvermelding komen er ook voor zonder en daarnaast ook humaan-medische recepten, voor een deel met een bronvermelding, namelijk *Toneel der konste*.[4] Voor de veterinaire recepten is van Oebschelwitz de voornaamste bron en die ontleende op zijn beurt voor een niet onbelangrijk deel zijn kennis aan het zeer populaire paardenboek van Pieter Almanus van Cour, *Toevlugt of heylsame Remedien voor alderhand Siecktens en Accidenten die de Paarden soude konnen overkoomen*, waarvan de eerste druk in 1688

[a] Dr. J.B. Berns, Prinsengracht 164, 1016 HA Amsterdam, was verbonden aan het Meertens Instituut van de KNAW.

verscheen en de twaalfde in 1822.
Met name over Jan van 't Hof en het aantekenboek zijn we goed ingelicht door een reeks artikelen van mevrouw Janny Lock in *De Kroniek, Kwartaalblad van de Gechiedkundige Vereniging Giessenburg en Schelluinen*. Daarin wordt vooral aandacht besteed aan het feit dat hij een vurig patriot was en daardoor in een heftig conflict kwam met de Oranje-gezinde dominee. Per brief ontvingen we van haar de volgende karakteristiek: 'In de notulen van de kerkeraad komt Jan van 't Hof(f) over als een grimmige en koppige man, dat is maar een deel van zijn karakter. Hij hield colesante (consulten) voor mensen die last hebben van kwalen en kwaaltjes en zeker de diergeneeskunde had zijn grote belangstelling. Daarnaast interesseerde hij zich voor de wetenschap. Hij had een groot boerenbedrijf en had een plaats vooraan in de kerk op de stoelen.'
Over van Oebschelwitz weten we heel weinig en dat geldt ook voor P.A. van Cour.[5]
Het is niet met zekerheid vast te stellen wanneer de recepten zijn overgeschreven. Een gedateerde notitie van 1814 gaat vooraf aan de vermelding van Van Oebschelwitz en een meteen er na is eveneens van 1814, dat betekent dat de optekeningen van de hand van Jan Jacobz, van 't Hof zijn.
De recepten zijn genummerd van 1 tot 180, maar dat is geen gesloten reeks, er ontbreken geregeld nummers en het komt ook voor dat eerder afgeschreven recepten nog eens met een hoger nummer, herhaald worden.[6] Opvallend is, dat het uitvoerige hoofdstuk over de droes, waarin van Oebschelwitz uitgebreid Lafosse aanhaalt, geheel ontbreekt. Droes wordt helemaal niet genoemd. In een bijlage wordt een overzicht gegeven van de overgeschreven recepten. Om een indruk te geven van de werkwijze van Jan van 't Hof laten we een aantal recepten zien.

Koningspoeder
Het eerste aan van Oebschelwitz ontleende recept betreft de bereiding van het koningspoeder, het is recept III uit het derde hoofdstuk en het heeft bij van 't Hof het cijfer 3:

Het koningspoeijer is van groote deugt voor allerlij ziektens en kwalen voornamentlijk voor verscheijde worme de schurft hoest en meer andere ongemakke
R
Bacarum lauri: laurierbesien
aristolochi rotundi gemeene holwortel
sem sellerij sellerij zaad
Radic:cardopat: ever-wortel
enula campana: alant wortel
gentiana maldarg
peper long lange peper
Sulpheri citrini gemeene gele swavel
Van elks 3 onse
ellebori albi & nigri witte en swarte nieswortel
van elk een onse
Crocus.. saffraan twee dragma
Alles onder malkander gestoten en tot een poeijer gemaakt het zelve in een droge varkensblaas gedaan zijnde kan lange tijd bewaart worde tot dat men het nodig heeft de dosis is een onse in een glas warm bier of wat haver te eten gegeve worde

Ter vergelijking hieronder de letterlijke tekst uit van Oebschelwitz:
Het Konings-Poeijer, is van groote deugd voor allerleie ziektens en kwaalen. Voornamelyk voor de verscheiden Wormen, de Schurft, Droes, en meer andere ongemakken.
R_p
Bacarum Laury Laurier-Bezien
Aristolochi Rotundi, gemeene Holwortel
Sem Sillery, Setlleryzaad
Radic. Cardopat. Ever-wortel
Enula Campana, Alant-wortel
Gentiana, Malderg.
Piper long., lange Peper
Sulpheri Citrin, gemeene geele Zwavel.
van elk drie Oncen
Ellebori albi & nigri, witte en zwarte Nies-wortel.
van elk een Once
Crocus... Saffraan twee Dragma.
Dit alles word onder malkander gestampt en tot poeijer gemaakt. Hetzelve in eene drooge varkens-blaas gedaan zynde, kan langen tyd bewaard worden, tot dat men het

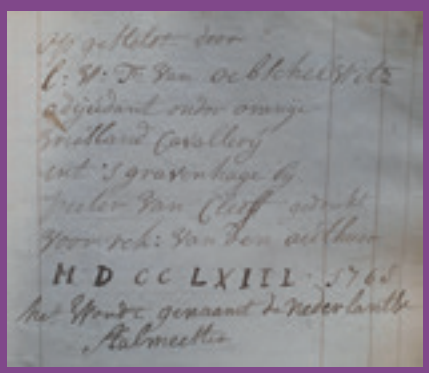

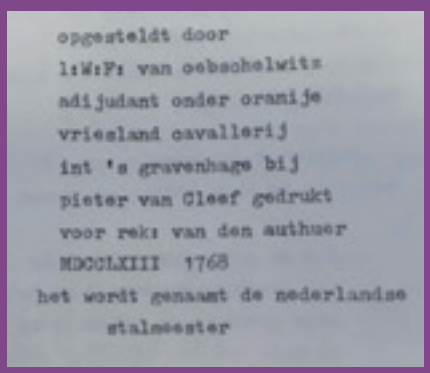

Afb. 1a, 1b, 1c. Omslag van het manuscript van Van 't Hof; verwijzing naar Van Oebschelwitz in het manuscript en in het transcript.

nodig heeft. De dosis is, eene once in een glas warm bier, of kan ook wel onder wat semelen en haver te eeten gegeeven worden.

Van Oebschelwitz heeft dit recept overigens niet aan van Cour ontleend.[7] Behalve de spelling en de formulering aan het einde van het recept is dit vrij nauwkeurig overgeschreven. Dat dat niet altijd het geval is, toont het volgende voorbeeld.

De Vijver

N43 bij van het Hof, corresponderend met No. 43 bij van Oebschelwitz luidt als volgt:
Voor de veiver eerst in de mont[8]
late eerst onder de tonge en dan
aan het montverhemelte en daarbij wat zout en peper
in de neusgate geblase
en neemt dan 3 doren van verse
hoender eijeren geklust onder een
halve pint brandewijn voor een groot
sterk paert maar voor een klijn en
teer paerdt moet minder brandewijn genome worde

DE
NEDERLANDSCHE
STALMEESTER,
OF
KORT DOG GRONDIG ONDERWYS
VAN
Al hetgeene Betrekking heeft tot het
KENNEN, TOOMEN, ZADELEN, BESLAAN
EN ONDERHOUDEN DER
PAERDEN;
ALS MEDE
TOT DE RYD-KONST,
Of Manier, hoe de PAERDEN gedresseerd en tot allerleï GEBRUIK afgerigt moeten worden;
Met bygevoegde AANMERKINGEN over het Paerd-Ryden der DAMES; het Wedloopen der ENGELSCHEN, en de Harddrivery der NEDERLANDERS;
ZOO OOK TOT
DE ZIEKTEN EN GEBREKEN DER PAERDEN,
en hoe dezelven te helpen en te geneezen zyn.
En eindelyk eene bondige Verhandeling over het FOKKEN en AANQUEEKEN van PAERDEN.
ALLES VERRYKT MET DE NOODIGE PLAATEN.
OPGESTELD DOOR
L. W. F. VAN OEBSCHELWITZ,
Adjudant onder Oranje-Vriesland Cavallery.
IN 'sGRAVENHAGE,
BY PIETER VAN CLEEF.
Voor Rekening van den Autheur.
M. DCC. LXIII.

Afb. 2. Titelpagina van L.W.F. van Oebschelwitz, De Nederlandsche Stalmeester ('s-Gravenhage 1763).

Bij van Oebschelwitz, die overigens van de *veiver* spreekt, lezen we: "Het is dan noodzaakelyk dat het paerd ten eersten in de mond gelaaten worde en wel eerstelyk onder onder de tonge; voorts aan het mondverhemelte; en daarby wat peper en zout in de neusgaten geblaazen worde." Daarna volgt als No. 43 "Nog een ander middel voor de Veiver" en daarin worden "drie dooijeren van versche Hoender-Eyeren, geklutst onder een halve pint Brandewyn" voorgeschreven. Dit voorbeeld laat zien dat Jan van 't Hof nogal vrij met zijn bron kon omgaan. Nog sterker is dat het geval bij het volgende. Bijna aan het einde van het handschrift, op blz. 242, geeft van 't Hof een recept voor de vijver, met de opmerking vooraf: "dese remedie is eens me N 45 uijt de nederlandse stalmeester het 4 hoofst:",[9] een recept dat hij overigens niet heeft overgeschreven. Hier volgt de letterlijke tekst:

Voor de vijver der paarden
vrijft en st[r]ijkt het kakebeen
en doet het aderlaten onderwaarts
de ooren en opent met een flijm
de herdigheijt die gelijk een witte
zenuw is in de lengte trekt
er dit wit vlees uijt en daar zout
in en legt er dese pap op en neemt
Herst 3 loot garste meel 6 loot
kookt dit in roode wijn tot een
pap verders verbonden met wieke
in water olie en zout nat
gemaakt

Bij van Oebschelwitz hoofstuk IV, No. 45 staat:
Nog een ander Remedie voor de Veiver, dat zeer goed is.
De kaakebeenen van het paard
sterk gevreven hebbend, moet men hetzelve
bloed laten beneden de Ooren. Zo daar eene
hardigheid is, die zig langwerpig, en van koleur
als sneeuw, vertoont, dan opent men dezelve
met een vlym, haaltse er uit, wrijft de
wonde, om ze te zuiveren, met zout. Vervolgens legt men er deeze pap op: Drie lood
Gersten-Meel en zes lood *harst*, tot een pap gekookt in *rooden wyn*; en men verbindt de wonde
met wieken, die in water, met wat oly en zout,
nat gemaakt zyn.

Afgezien van verschillen in spelling en formulering is hier het grote verschil tussen van 't Hof en van Oebschelwitz de zinsnede "de herdigheijt die gelijk een witte zenuw is in de lengte", waar van Oebschelwitz spreekt van "sneeuw". Het recept bij van Oebschelwitz is ontleend aan van Cour, waar het voor het eerste verschijnt in de zesde druk van 1731; het recept bij van 't Hof stamt ook uit van Cour, maar dan uit de Brugse editie van 1722. Het wonderlijke is, dat hij hier toch naar een recept uit Van Oebschelwitz verwijst, dat hij, zoals gezegd, vroeger niet heeft overgeschreven. Op een of andere manier moet hij ook van Cour gekend hebben.

Pies
Hoe vrijmoedig Jan van 't Hof soms te werk ging blijkt wel uit recept nr. 56:
om pies van een paart te krijge
gestampte peper met swerte zeep
gemengt van agter ingestoke en dan
wat late wandele ook goet omse
te doen watere
Bij van Oebschelwitz lezen we:
"Als een paerd zyn mest niet kan lossen, zoo als by de voorgemelde ziektens dikwyls gebeurt, en men de instrumenten tot de klisteering niet heeft; dan neemt men gestampte peper, mengt dien met zwarte zeep, en steekt het in in 't fundament; en men doet het paerd daarop een weinig wandelen. Dit is mede goed, om het paerd te doen pissen, als men met eene veêr, waaraan zeep en peper is, in de schagt steekt."
Zoals hievoor al is opgermerkt, is de chronologie in het handschrift wat rommelig. Zo verschijnt plotseling als n 74 een recept zonder aanduiding, waarvoor het bedoeld is:

SIEKTENS en ACCIDENTEN
DIE DE
PAERDEN
Soude konnen overkoomen.
By een vergadert in de tijd van 40 jaren, door
PIETER ALMANUS van COER,
Mr. Hoef-smit in 's Gravenhage.
Mitsgaders een kleyn Tractaetje van
Medicijnen voor
KOE-BEESTEN.
In's Gravenhage, gedrukt voor den Autheur,
By LEVYN van DYCK, Boekdrukker by de

Afb. 3. Titelpagina van Pieter Almanus van Cour, Toevlugt of heylsame remedien voor alderhande siektens en accidenten die de paerden soude konnen overkoomen ('s-Gravenhage 1688).

neemt een 1/2 pint zoete melk met een
vierdel honing een loot sal
prunelle van geswavelde
salpeter en een onse olij van olijve
dit lauw gemaakt en toegedient
Dit blijkt bij nader inzien recept No. XIV bij van Oebschelwitz te zijn en het is een klisteer.

Slotbeschouwing
In het bestek van dit artikel hebben we het handschrift van 't Hof voorgesteld en vooral laten zien hoe Jan van 't Hof met zijn voornaamste bron voor de veterinaire recepten, *De Nederlandsche Stalmeester* van L.W.F. van Oebschelwitz is omgesprongen. Opvallend is dat hij nooit leestekens gebruikt en zeer zelden hoofdlettters, zijn spelling is heel vrijmoedig en maakt op tal van plaatsen de indruk dat iemand hem de teksten gedicteerd heeft, want zijn taalgebruik doet meer aan spreek- dan aan schrijftaal denken. Terwijl hij meestal vrij letterlijk overschrijft, gaat hij ook geregeld zeer vrijmoedig te werk. Vreemd is, dat hij over de droes, die bij van Oebschelwitz zo'n belangrijke plaats inneemt, volledig zwijgt. Opvallend is ook, dat hij op een of andere manier het werk van Van Cour gekend moet hebben.
Het zal zeker de moeite waard zijn zowel de veterinaire als de humaan-medische voorschriften in een Cahier van het Veterinair Historisch Genootschap uit te geven, met de nodige annotaties en verklaringen.

Noten

1 Dat is de datering van mevrouw Janny Lock, die ik hier hartelijk wil danken voor de informatie die ze verschafte. Zij spelt de familienaam geregeld als van 't Hof(f).
2 Het jaartal in romeinse cijfers is correct, in het handschrift staat echt 1768.
3 Door die Duitse vertaling werd van Cour impliciet ook bekend in de Duitse veterinaire literatuur.
4 Toneel der konste, dat is S. Witgeest, Het nieuw toneel der konsten (Amsterdam, Jan ten Hoorn, 1679), een zeer populair boek dat vele malen herdrukt is.
5 Voor van Oebschelwitz, zie: G.W. Schrader, *Biographisch-literarisch Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder* (Stutgart 1863); W.J. Paimans, 'De veeartsenijkunde in Nederland voor de stichting der Veeartsenijschool te Utrecht', in: *Een eeuw veeartsenijkundig onderwijs 1821-1921* (Utrecht z.j.) 20. en J. Wester, *Geschiedenis der Veeartsenijkunde* (Utrecht 1939) 126. Voor P.A. van Cour, zie de website van het VHG www.veterinaryhistory.nl onder Biografieën, zowel onder voorgangers als onder Biografieën van Nederlandese dierenartsen.
6 De Nederlandsche Stalmeester telt 205 genummerde recepten, na 205 volgt ongenummerd een recept om een mager paard te doen groeien. Nrs. 36 en 37 zijn een herhaling van XXVI en XXVII. Bij Oebschelwitz is No. 36 tegen de eerste droes en No. 37 wanneer een paard niet zuiver uitdroest. No. 38 gaat over Tweede soort van droes; de nummers 39, 40, 41 en 42 ontbreken.
7 Bij van Cour is nooit sprake van een varkensblaas, maar van een lederen zakje: "alles onder malkander gestooten ende bewaert in een lere sakje, tot dat men 't van doen of van noden heeft", editie 1688.
8 Vijver is parotis en parotitis; de spelling met ei door van Oebschelwitz is heel ongebruikelijk.
9 Dit recept is gelijk aan.

Bijlage

Recepten voor paarden, overgeschreven uit
L.W.J. von Oebschelwitz, *De Nederlandsche Stalmeester*
('s-Gravenhage 1768).

(De nummering 1-180 is gelijk aan die in het Handschrift van 't Hof, de cijfers tussen haakjes verwijzen naar van Oebschelwitz).
3 Koningspoeijer (III)
4 poeijer om een goeden asem te make (IV)
6 het vermaarde Poeijer diapente (VI)
7 pille voor velerleie ongemakken der paarde (VII)
8 sterkende middelen of pillen (VIII)
9 purgeer middel voor paarde(IX)
10 nog een ander purgatie (X)
11 nog een ander purgatie(XI)
12 nog een ander purgatif (XII)
13 lavement (XIII)
16 een wind breekend klisteer (XVI)
17 cataplasma of pap om een geswel te doen rijpen (XVII)
19 het grau of napelse enguent of zalf (XIX)
23 een seer goede zalf voor diepe wonde (XXIII)
26 nog een beproefde zalf voor herde knobbels (XXVI)
27 olij van hijpericum te prepareren (XXVII)
28 wonderolie voor alle galle en geswelle der paarde (XXVIII)
29 Copositie van een uijtnemende hoornzalf (XXIX)
32 het zoo cordiael of hertstarkent poeijer (XXXII)
33 een seer beproeft wonde pleijster (XXXIII)
34 een weergalose wontzalf (XXXIV)
35 een zalf te make die zonder fout de slimste hoornkloven geneest (XXXV)
36 nog een beproefde zalf voor herde knobbels (XXVI)
37 olij van hijpericum te prepareren (XXVII)
43 voor de vijver (No. 43)
52 voor de buijkpijn (No. 52)
54 als een paart niet pisse kan (No. 54)
55 opstopping van water (No. 55)
56 om pies van een paart te krijge (No. 56)
62 voor den hoest (No. 62)
66 dampgheijt en om een goede aasem te make (No. 66)
67 dampgheijt en om een goede aasem te make (No. 67)
71 Als de paarde het vet int lijf gesmolte is (No.74)
74 neemt een 1/2 pint zoete melk (XIV)
75 voor het longe vuer (No.75)
76 nog een ander remedie voor het longevuur (No.76)
82 voor de worme in de maag (No.82)
84 nog een drank voor de worme (No.84)
85 nog een ander goet en beproeft hulpmiddel (No.85)
86 als een paart vergif of veere int lijf heeft gekrege (No. 86)
101 een zeer kostelijk oogwater voor de paarde (No.102)
102 nog een ander oog water (No.102)
103 Wanneer een paart bevange (No. 104)
104 nog een ander remedie (No.105)
105 nog een ander voor de bevangigheijt (No.105)
110 als een paart bevange is (No.110)
123 voor de koude pis of louterstal (No.123)
128 als een paart te sterk of te veel afgaat (No.128, titel van 126)
129 Remed[ie] (No.129)
130 neem een stuk staal (No.130)
132 van de ongemakke inde mondt (No.132)
133 voor den uijtwendige worm (No.133)
139 voor de schurft (No.139)
140 nog een ander voor de schurf (No.190)
141 nog een ander (No.191)
142 voor de vaar bij v.O. varent (No.142)
156 een goede wondt zalf (No.156)
161 het zap van kruijsenmun (No.161)
162 leverkruijt en holwortelkruijt (No.162)
163 om het bloet te stelpe (No.163)
164 als een paart gedrukt is (No.164)
165 nog een ander en universeel (No.165)
172 voor de geswolle beenen (No.172)
174 nog een ander No.174)
175 dikke of schijthakke te verdwijne (No.176)
178 om herde of koeijspatte te verdrijve (No.178)
179 voor zachte spadde bosse en gallen (No.178)
180 (een ander middel) (No.180)

ERIK JAN TJALSMA[a]

De bijdragen van Petrus Camper (1722-1789) en Rein(d)er Dirks Fontein (1709-1785) aan de paardengeneeskunde in Nederland in het derde kwart van de achttiende eeuw

Abstract

The contributions of Petrus Camper (1722-1789) and Rein(d)er Dirks Fontein (1709-1785) to equine medicine in the Netherlands in the third quarter of the eighteenth century

Until 1750 about twenty works on equine medicine were printed in the Dutch language. Horsebooks written by farrier Pieter A. van Cour (1688) and by horse doctor Jacobus de Smet (1685) were most popular. The medical doctor Pieter van Naaldwijck wrote an important, broadly renowned hippiatric book in Latin called *Libri duo philippicorum* (1631), which was not translated into Dutch until 1995. The famous professor in anatomy and surgery Petrus Camper (1722-1789) wrote an article about glanders in Dutch. It was the first equine publication in the Dutch language by a medical doctor. Later he wrote about equine anatomical proportions with regard to drawing horses. Gentleman farmer Reiner Fontein (1709-1785) translated the important book of Claude Bourgelat, *Elémens d'Hippiatrique*, and a part of the rather unknown *Médecine vétérinaire* of the Lyonnaise medical doctor Louis Vitet. Camper and Fontein were neighbours and were part of the social life of the University town of Franeker (Friesland). It is not quite clear why these men wrote about horse diseases, in a region of the Netherlands where horse breeding declined in the second half of the eighteenth century.

In de Nederlandse taal zijn vanaf 1547, waarin het oudste (?) in het Nederlands geschreven veterinaire werk *Meesterije voor de Paerden* werd gedrukt, tot aan halverwege de achttiende eeuw enkele tientallen publicaties verschenen op gebied van de paardengeneeskunde (hippiatrie).[1] Bij gebrek aan professionele veeartsen werd de overgeleverde (recepten) literatuur voornamelijk geschreven door ritmeesters en hoefsmeden, vaak anoniem.[2] In de Nederlanden waren veel minder, theoretisch ingestelde, 'écuyers' (ritmeesters) en, meer practisch gerichte '*maréchaux*' (hoefsmeden), die hun kennis op schrift hadden gesteld, dan in bijvoorbeeld Frankrijk. Bekende namen uit deze zogenaamde stalmeestertijd zijn De Solleysel, De Saunier, De Garsault, Lafosse, etc.[3] Naast de schaarse op het paard gerichte Nederlandstalige literatuur bestonden er Plakkaten en Publicaties van overheden.

De twee meest populaire Nederlandstalige paardenboeken uit de geschiedenis van de diergeneeskunde zijn van hoefsmid Pieter Almanus van Cour: *Toevlugt of heylsame Remedien voor alderhand Siecktens en Accidenten die de Paarden soude konnen overkoomen* ('s-Gravenhage 1688) en van de paardendokter Jacobus de Smet: *Den Lusthof van het cureren der Peerden* (Antwerpen 1685).[4]

Medici hebben zich door de eeuwen heen met diergeneeskunde bezig gehouden. In de Nederlanden publiceerde Pieter van Naaldwijck (1597-?), doctor medicinae, een boek over paardengeneeskunde, dat ook internationaal hoog in aanzien stond en niet een variant op de humane geneeskunde was. Van dit in het Latijn geschreven *Libri duo Philippicorum* (Leiden 1631) bestond eeuwenlang geen Nederlandse vertaling tot in 1995 te Rotterdam *De Paardenvriend* verscheen. Hoewel hippiatrische literatuur in de 17e en 18e-eeuw steeds meer in de volkstaal geschreven werd, was dat in de Nederlanden nog nauwelijk het geval.[5] Vrij bijzonder was het daarom dat in het derde kwart van de achttiende eeuw drie publicaties over paardenziektes, geschreven door medici in de Nederlandse taal, het licht zagen. Eén van deze medici was Petrus Camper. Hij is een bekende naam uit de veterinaire geschiedenis van de achttiende eeuw in de Nederlanden, omdat hij internationale faam maakte met zijn inentingsexperimenten tegen de veepest. Maar minder bekend is dat hij zich ook heeft beziggehouden met de ziekten en de anatomie van het paard. Hij was niet de enige in het noorden van Nederland. Reiner Fontein, hereboer in Friesland, vertaalde twee belangrijke publicaties van een Franse medicus over paardengeneeskude. Als uitvloeisel van de Verlichting waren deze Nederlandstalige publicaties van belang omdat er in die tijd nog geen veeartsenijscholen waren en wetenschappelijk onderzoek bedreven werd door genootschappen, die prijsvragen uitschreven. Is het toeval dat beide heren in ongeveer dezelfde tijd over paardenziektes schreven in het Nederlands? Wat was de achtergrond en de motivatie van Camper en Fontein voor deze Nederlandstalige hippiatrie?

[a] Drs. E.J. Tjalsma. Dierenarts voor gezelschapsdieren en veterinair historicus te Emmeloord. E-mail: ejtjalsma@dierenkliniekemmeloord.nl

Het belang van het paard in de samenleving
De functie van het paard in de zeventiende en achttiende eeuw was in de noordelijke Nederlanden op het platteland vooral agrarisch en verder in de privé-sfeer als rij – en trekdier. De militaire schoolruiterij had op de fokkerij slechts geringe invloed.[6] Hoewel de Nederlanden veel minder een hofcultuur met veel paarden kenden dan bijvoorbeeld Frankrijk en nadat in de zestiende en zeventiende eeuw vooral Friese paarden erg populair waren en veel naar het buitenland verkocht werden, was er een kentering in de fokkerij van (Friese) paarden in de loop van de achttiende eeuw. Het Friese paard werd nog wel als draver en als koetspaard gewild, maar ook door nieuwe ontwikkelingen in de landbouw (zoals onder andere een nieuw soort, lichtere keerploeg) nam de paardenfokkerij af.[7] Tegen dit licht waren de drie genoemde publicaties bijzonder omdat zij verschenen in een tijd dat de paardenhouderij tanende was en er bovendien nog lang geen zicht was op een veeartsenijschool.

Nederlandstalige uitgaven over paardengeneeskunde tussen 1750 en 1775
In de periode van 1750 tot 1775 zijn minstens dertien publicaties te vinden op hippiatrisch gebied in de Nederlandse taal.[8] Enkele titels zijn opvallend. Van de befaamde Franse hoefsmid en paardenarts/anatoom Etienne Guillaume Lafosse (père) werd in 1762 het werkje *Traité sur le véritable siège de la morve des chevaux* (Den Haag 1750) vertaald onder de titel *Verhandeling over de waare zitplaats van de droes der paarden, en de middelen om daar in te voorzien*. Hoewel de vertaler niet in de publicatie vermeld stond, is volgens de gegevens van Universiteitsbibliotheek te Utrecht de vertaler M.E. Westerwyk. Dit was zeer waarschijnlijk Minholt Evo Westerwyk uit Garnwerd (G). Op 12 april 1744 was hij nog L. (literair?) student toen hij een gedrukt huwelijksdicht had geschreven voor een trouwerij.[9] Hij diende bij de infanterie ten dienste van de Staadt der Verenigde Nederlanden: Vaandrig in de compagnie Rouse (11-2-1745), sous-luitenant in de compagnie Aylva, luitenant in compagnie De Schepper (8-1-1754), luitenant in compagnie Grenadiers van generaal Aylva (22-5-1754).[10] Hij trouwde tweemaal, eerst met Elisabeth Martha Bouwman en daarna in 1749 met Rica Aurelia Fockens (ged. Groningen 1733, overleden Hoogezand 1818).[11] Waarom hij juist Lafosse's werk heeft vertaald is niet duidelijk. De vertaling werd opgenomen in een soort drieluik getiteld *Verhandelingen van allerlei ziektens van 't rundvee, schapen, varkens, alsmede van de waare zitplaats van de droes der paarden, en middelen om daar in te voorzien, waar by nog komt bedenkingen en raad nopens de sterfte van het rundvee in 't jaar 1713 met de middelen daar tegen, en komende overeen met de tegenwoordige en languurige Ziekte onder dezelve. Door een ZEER BEROEMDE ARTS by eigen onervinding (in die tyd) beschreven. Kunnende dienen tot een vervolg op Cour, Remedien der paarden, beesten etc.*. De genoemde anonieme 'zeer beroemde arts' had betrekking op het stukje over de sterfte van het rundvee in 1713. Dit was waarschijnlijk meer een aandachtstrekker voor het gehele boekwerkje. In 1765 werd het werk herdrukt , evenals in 1772, maar dan is de titel iets gewijzigd en in volgorde veranderd: *Tweede deel van P.A. van Cour, Remedien der paarden, beesten, of Verhandelingen van allerlei ziektens van 't rundvee, schapen, varkens, als mede van de waare zitplaats van de droes der paarden, en middelen om daar in te voorzien: waar by nog komt bedenkingen en raad nopens de sterfte van het rundvee... in 't jaar 1713 ... met de middelen daar tegen ... door een zeer beroemde arts beschreven.* De tekst in deze drie drukken betreffende *Remedien der paarden* is geheel anders dan de tekst van de oorspronkelijke uitgaven van Van Cour.

Franeker en omgeving
In Friesland, en met name rondom de universiteitsstad Franeker, werden tussen 1750 en 1775 drie belangrijke werken gepubliceerd op het gebied van de paardengeneeskunde door twee medici en een 'veterinair'. Petrus Camper, hoogleraar geneeskunde te Franeker, Amsterdam en later Groningen, schreef in 1763 als eerste medicus in zijn moederstaal over de kwade droes bij het paard.[12] Zijn buurman Reiner Fontein, hereboer op 't War bij Franeker, vertaalde in 1770 een werk van advocaat en écuyer[2] Claude Bourgelat, de stichter van de eerste twee veeartsenijscholen ter wereld, en in 1775 een driedelig werk van de Lyonnaise medicus Louis Vitet.

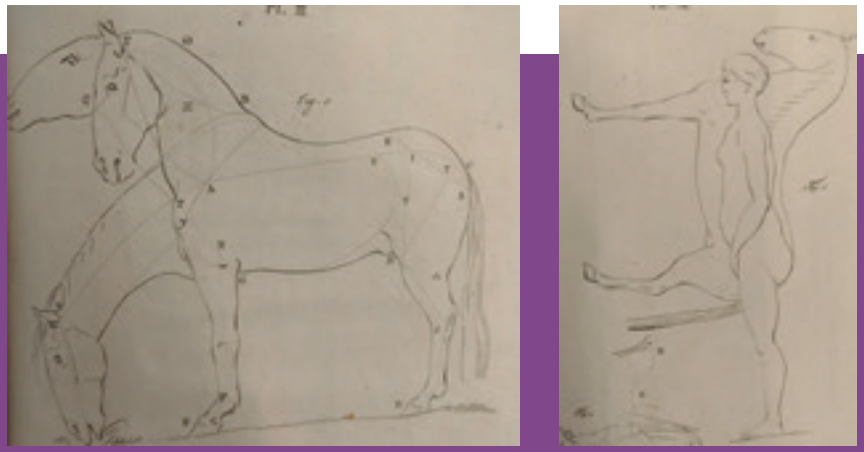

Afb. 1a en 1b. Twee tekeningen van het paard.
Bron: A.G. Camper, Reedenvoering van wylen Petrus Camper (Utrecht 1792).

Prof. Petrus Camper

De Universiteit (de Academie) van Franeker had in de periode tussen 1760 en 1785 op het gebied van de natuurwetenschappen een krachtige invloed. Op het gebied van de landbouwverbetering stond de Franeker Universiteit midden in de maatschappij. De bloeiende universiteit speelde ook een belangrijke rol in het maatschappelijke leven. Het sociale leven van de voorname burgerij bestond in de tweede helft van de achttiende eeuw in Franeker vooral uit kransen en gezelschappen. Verenigingen bestonden nog niet, dat was een typisch negentiende-eeuws verschijnsel.[13]

In 1761 of 1762 werd het Genootschap van Liefhebberen van den Landbouw opgericht in Friesland. Dit Genootschap bracht tussen 1762 en 1765 een periodiek uit genaamd *De Nieuwe wijze van landbouwen*. Dit was de facto het eerste landbouwkundige tijdschrift van ons land. Het werd geredigeerd door de secretaris van het Genootschap dominee Cornelis van Engelen.[14] Professor Petrus Camper was één van de vaste medewerkers van dit tijdschrift.[15] Camper was van 1750-1755 hoogleraar in Franeker geweest en van 1755 tot 1761 in Amsterdam, waarna hij in 1761 weer bij Franeker ging wonen op Klein Lankum, het buiten onder de rook van Franeker. Dit buiten was van oorsprong van zijn vrouw Johanna Bourbon, met wie Camper in 1756 getrouwd was. Hij ging zich niet alleen vooral met vergelijkende zoologie bezighouden, maar ook met een breed scala aan onderwerpen, waaronder agrarische.[16] In 1763 werd hij benoemd tot hoogleraar in theoretische geneeskunde, anatomie, chirurgie en botanie in Groningen. In de periode 1763-1770 zou hij, samen met Walter van Doeveren, beschouwd worden als de top van Nederlandse geneeskunde.[17] Na de opheffing van het Genootschap van Liefhebberen van de Landbouw richtte Camper later in Groningen zelf een maatschappij voor de landbouw op in 1765 of 1766, nog vóór de oprichting van de Oeconomische Tak der Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen (1777) en de Maatschappij ter bevordering van den Landbouw (1778).[18] Vlak voordat hij benoemd werd als hoogleraar in Groningen, in 1763, schreef hij uitgebreid in het tweede deel van *De nieuwe wyze van landbouwen, opgehelderd door proeven en waarnemingen* over 'de platte leverwormen bij schapen en runderen','een kalf geheel vergaan in de Lyfmoeder van eene Koe' maar ook over 'de kwade Droes' bij paarden.[19] Het was voor het eerst dat een medicus in de Nederlandse taal schreef over een paardenziekte. In elf pagina's gaf Camper in *Verhandeling over de kwade droes* antwoord op de vraag of de ziekte besmettelijk was en of de aandoening te genezen was. Kwade droes was volgens hem lange tijd door enkelen (zoals de Solleysel) abusievelijk beschouwd als een ziekte komende vanuit de ingewanden. Hij haalde het werk *Traité… chevaux* van de door hem zeer gewaardeerde Franse hippiater Lafosse regelmatig aan, maar bestreed hem waar het ging om de vraag of kwade droes besmettelijk was.[20] Camper geloofde van niet, op grond van proeven (met geïnfecteerde paarden, *ejt*) die hij genomen had.[21] Ook over de naam van de klier die opzwelt bij kwade droes verschilde Camper van mening met Lafosse, maar dat nam Camper Lafosse niet kwalijk omdat 'de laatste geen ontleedkundige is'. Hij prees de anatomische werken van Carlo Ruini (*Anatome del Cavallo infirmita*, 1618) en die van Claude Bourgelat (*Elémens d'Hippiatrique*, 1751). Echter, het laatste boek beoordeelde hij als "te geleerd en kan van geen algemeen nut zijn voor lieden, welke zig met de Ziektens van paarden ophouden". Tenslotte citeerde Camper Lafosse over een nieuwe behandelingsmethode: de trepanatie[i]. Camper twijfelde aan het nut van een dergelijke ingreep en concludeerde dat de ziekte 'volstrekt ongeneeslijk' was. Hij waarschuwde tegen paardenverkopers die de klier wegsneden en de neus schoonpoetsten, waarbij het paard ongeveer een kwartiertje zonder uitvloeiing bleef bij het monsteren.[22] Over maagwormen bij paarden schreef Camper in *Verhandeling over de botten of platte leverwormen der Schaapen en Runderen*, dat Buffon die ook beschreven en afgebeeld had en deze wormen zich "door geen eenig ding lieten doden". Interessant is dat Camper schreef proeven te hebben gedaan in de Amsterdamse rijschool samen met de *Ecuyer* (ritmeester) de heer Greger. "Noch zwavel, noch zeezout doodden de wormen en zelfs bij een overleden paard bleven de wormen nog lang leven".[23]

Toen Camper in Groningen hoogleraar was, en nadat hij zich met Van Doeveren uitgebreid bezig had gehouden met de behandeling van de veepest, kwam hij in 1771 een boek tegen van George Stubbs (1724-1806) *The anatomy of the horse* (Londen, 1766). Hij schreef Stubbs op 28 juli van dat jaar een brief, waarin hij hem complimenteerde met zijn publicatie. Hij vertelde dat hij ooit een 'soortegelijk plan had gehad over de anatomie van het paard, maar dat hij alle hoop had laten varen na het zien en bewonderen van Stubbs werk'.[24] Echter Camper zou dóór hebben gehad dat de manier waarop Stubbs zijn anatomie van het paard uitgevoerd had identiek was, afgezien van de soortverschillen, aan de grote atlas van de anatomie van de mens gemaakt door Bernhard Siegfried Albinus (1697-1770), nota bene de leermeester van Camper in Leiden. Camper had dit tussen de regels door duidelijk gemaakt in zijn brief aan Stubbs zonder hem van plagiaat te beschuldigen.[25]

Tijdens zijn emeritaat reisde Camper veel en bezocht hij onder andere Parijs en ook de veeartsenijschool bij Charenton (Maisons-Alfort) aldaar tweemaal. De eerste keer was op 11 juli 1777. In zijn reisdagboeken schreef hij hierover: "… alles is uytneemend wel ingerigt…dog thans voert men er niets uit en 't meeste er geleerd wordt is beslaan en eenige kleine operatien op zieke paarden". Camper was verbijsterd dat er wel skeletten waren van vogels maar 'niet van dieren die de oorlog, den landbouw of tot voedzel dienen'. Zo was er geen enkel intact paardenskelet en wat er was was "zeer slegt, de schouderbladen geheel uyt hunne plaats, in een woord alles zeer slegt".[26] Tien jaar later – 28 april 1787 - was het niet heel veel beter. Camper schreef: "Charenton is onbegrijpelijk verbetert in gebouwen: 'Theatr[um] chemicum en anatomicum, menagerie, en dog de scelett[en] zijn even slegt, er is een fraai scel[et] van een Bruinvisch, dog zonder ossa pubis. Niets in order, zelfs niet de praep[arata] voor VICQ D'AZYR". Na dit bezoek dineerde hij met Vicq d'Azyr en Graaf de Buffon.[27]

Camper, zelf een bekwaam tekenaar, was naast de vergelijkende anatomie ook geïnteresseerd in de verhoudingen van het lichaam. Postuum werden de Redevoeringen die Camper drie keer had gehouden aan de Teken Academie te Amsterdam gepubliceerd door zijn zoon.[28] In met name de laatste redevoering van 14 october 1778 ging Camper gedetailleerd in op de skeletverhoudingen van ook het paard.[29] Niet alleen in theorie, maar ook in praktijk (afb. 1a, b). Hij roemde de skelettekeningen van Ruini en Stubbs, in tegenstelling tot die van De Saunier en Snape ('seer slegte Copijen') en De Buffon en de Guerinière ('nog slechter dan voorgaande').[30] Echter 'de proportien door Bourgelat opgegeeven zijn goed, dog de kop van zijn Paard is te klein'.[31] Hij baseerde zich op de tekening van Bourgelat in *Elémens d'Hippiatrique* (Lyon 1750), welke tekening ook later in de vertaling van *Elémens* (zie verder) en in *Natuurlyke Historie van Holland*, deel IV, het Paard door J. le Francq de Berkhey (Amsterdam,1779) werd overgenomen (afb. 2a en b). Behalve genoemde bemoeienissen met paardenziekten en -anatomie heeft Camper geen verdere publicaties over paarden op zijn naam.[32] Camper was geen paardenliefhebber, zoals hij bekende in de brief aan George Stubbs: "I dessect, but I do not love horses, though I keep them for proper use, and for my family".[33]

Reiner Fontein

Rein(d)er Dirks Fontein (1709-1789) was een doopsgezinde hereboer, grondbezitter en koopman wonende op de zogenaamde uitbuurt 't War ten westen van Franeker. De familie Fontein is van oorsprong een Harlinger koopmans- en regeringsgeslacht.[34] Reiner Fontein was in 1729 getrouwd met Aaltje Jans uit Franeker, die al in 1735 overleed. Zij hadden drie kinderen: Jan Fontein (4 jaar geworden), Aukje Reinders Fontein, wiens tweede echtgenoot Georgius Coopmans (1717-1800), huisarts te Franeker was, en Dirk Reiners Fontein (1735-1816). Deze Dirk Fontein trouwde Anna Roskam Kool, de dochter van de Beverwijker vee-enter Agge Roskam Kool.[35] In de jaren zestig van de 18e-eeuw was Reiner Fontein al bevriend met en buurman van Petrus Camper. Klein Lankum en 't War lagen op een steenworp afstand van elkaar vlak ten westen van Franeker. Ook waren vader en zoon Fontein bevriend met prof. Jean Henri van Swinden, die in 1766 hoogleraar was geworden in Franeker. Onder andere ook via zijn dochter had Reiner Fontein contact met dokter Coopmans, die later vee ging inenten bij Dirk Fontein. De Fonteins waren duidelijk lid van de kransen en gezelschappen in Franeker. In die tijd werd aan de Franeker Akademie veel gepubliceerd op het gebied van de landbouw en werden vertalingen uit het Frans gemaakt. Zo vertaalde prof. van Swinden het werk van Zwitserse naturalist Charles Bonnet '*Contemplation de la Nature*' (Amsterdam 1764) in het Nederlands. Bonnet wordt ook wel als de grondlegger van de biologie beschouwd.[36] Mogelijk dat Fontein door van Swinden op het idee was gekomen Franstalige boeken over paardengeneeskunde te vertalen. Ook zou Camper Fontein gewezen kunnen hebben op het bestaan van de werken van Claude Bourgelat (zie boven). In ieder geval heeft Fontein in 1770 de *Elémens d'Hippiatrique* (1750) van Bourgelat vertaald voor, zoals hijzelf zegt, met name de 'Ingezeetene onzer Provincie, wier handel in paarden… geen gering gedeelte haarer Koopmanschap uitmaakt.'[37] Dit was niet geheel toevallig want in de provincies Friesland en Groningen werden in die tijd de meeste paarden gefokt. Fontein vond het werk van Bourgelat 'het uitmuntendste dat ooit over dit onderwerp in eenige taal is geschreven'. Hierin verschilde hij dus van mening met Petrus Camper.

Vijf jaar later, in 1775, gaf Fontein een vertaling van *Médecine Vétérinaire* (Lyon 1771) uit van de medicus en politicus Louis Vitet uit Lyon (1736-1809) (afb. 3).[38] *Médecine vétérinaire* bestond uit vier delen verdeeld over drie volumes: deel I beslaat de anatomie van paard en rund, deel II de ziekten van paard, rund en schaap, deel III een medicijnenoverzicht 'nodig voor de maarschalk' en deel IV tenslotte een uitgebreide 'analyse van de auteurs die over veeartsenij hebben geschreven sinds Vegetius' (afb. 4). De Nederlandse vertaling *Geneeswijze van de Ziekten en Kwalen der Paarden* (168 pagina's) blijkt te bestaan uit alleen die delen van hoofdstukken van deel II (834 pagina's) die betrekking hebben op ziekten van het paard (afb. 5). De vertaler zegt

Afb. 2a. Bron: C. Bourgelat. Elémens d'hippiatrique (Lyon 1750) achter pag. 476.

Afb. 2b. Idem in de vertaling van Fontein, achter pag. 282, en uit le Francq van Berkhey, Natuurlyke Historie, vierde deel, eerste stuk, Plaat III.

in zijn Voorrede over het originele werk, waarvan hij het jaar van uitgifte abusievelijk 1772 noemde, dat hij 'nog nooit een Boek heeft gelezen waarin de Teekens van de ziekte der Paarden zo klaar zijn beschreven.' In feite had hij gelijk want het levenswerk van Vitet was de eerste uitgebreide publicatie (1700 pagina's) waarin op een wetenschappelijke manier alle tot dan toe bekende veterinaire kennis was gebundeld zonder randinformatie over paardentuig en – uitrusting etc.[39] Fontein verantwoordde zijn vertaling met het feit dat er nog 'geen boek over de ziekten van Paarden in onze moedertaal is geschreven'. Hij oordeelde verder in zijn voorrede dat de werken van Van Coer, Oebschelwitz en Huisman's Handboek (1772) overschrijvingen waren van elkaar. Fontein voegde zelf twee hoofstukken aan de vertaling toe, namelijk over het 'beryden en voeden der Paarden' en 'het opzetten en kleiner maken der Ooren'. Hieruit blijkt dat Fontein een landbouwer met paardenervaring was. Meteen in 1775 verschijnt een anonieme recensie van de vertaling in *Hedendaagse Vaderlandsche Letteroefeningen* (Amsterdam 1775) waarin het boekje als 'zeer dienstig voor Landlieden, Stalhouders en Smeden', maar ook voor 'die uit hoofde van Beroep of liefhebberij gewoon zijn Paarden te houden'. Mogelijk is Reiner Fontein door deze vertalingen meteen erelid geworden bij de oprichting van de Maatschappij ter bevordering van de Landbouw in Amsterdam in 1776. Leden van deze Maatschappij moesten Amsterdammers zijn, vandaar dat mensen van elders ereleden werden. Zoon Dirk en de vader van zijn schoondochter, Agge Roskam Kool werden ook erelid, evenals de vee-enter Geert Reinders en de professoren Petrus Camper en Walter van Doeveren.[40] Dus zeer waarschijnlijk waren voor deze zes personen hun verdiensten met betrekking tot intentingsexperimenten tegen de veepest de belangrijkste reden voor het erelidmaatschap.[41] Reiner Fontein en Camper bleven lang vrienden getuige onder andere een brief van Fontein uit 1778 waarin hij Camper 'Hooggeleerde Heer en Vrient' noemde.[42] Camper noemde vader en zoon Fontein 'beide zeer kundige Landbouwers'.[43]

Nabeschouwing

Dat Petrus Camper een veelzijdig man was, is bekend. Hij is echter voornamelijk bekend als de excellente medicus en anatoom. Recente studies hebben ook andere facetten van zijn veelzijdigheid belicht: hij was ook kunstenaar, ambachtsman, schrijver, een kenner van kunst en architectuur, politicus, landeigenaar en filosoof.[44] Maar nee, hij was geen paardenman. Geïnteresseerd in de kwade droes en de wormen bij paarden werd hij echter wellicht omdat hij veel zieke paarden om zich heen zag in Friesland. In het noorden van de Nederlanden werd tenslotte ruim aan paardenfokkerij gedaan. En verder was het paard één van de vele dieren die hij betrok in de vergelijkende anatomie en lichaamsverhoudingen ten behoeve van de tekenkunst. Om die reden had hij veel dissecties verricht, naar eigen zeggen. Maar ondertussen was hij wel de eerste Nederlander die op wetenschappelijke wijze én in het Nederlands schreef over de anatomie en enkele ziekten van het paard. Reiner Fontein heeft een belangrijk werk van de grondlegger van de eerste veeartsenijschool vertaald en daarmee de Franse hippiatrie voor Nederlandstalig gebruik toegankelijk maakte. De grote werken van de Solleysel, la Guérinière, de Garsault, de Saunier en Lafosse waren in die tijd niet vertaald. Het, ook thans nog, veel te onderbelicht gebleven werk van Louis Vitet werd door Fontein alleen voor wat betreft de paardenziekten vertaald. Daarmee werd deze vertaling de eerste Nederlandstalige wetenschappelijke verhandeling over een breed scala van paardenziekten, van 'Bloedrykheid' tot en met 'Kribbebyten'. Beide vertalingen waren bestemd voor de fokkers en andere gebruikers van paarden, een benadering die niet voortkwam vanuit het leger of de hoefsmederij, maar vanuit agrarisch belang van paardenfokkers en – liefhebbers. De betekenis van de drie beschreven publicaties voor de latere paardengeneeskunde is moeilijk in te schatten. Le Francq van Berkhey beschreef in zijn *Natuurlyke Historie* gedetailleerd over ziektes van het paard (en het rund) en citeerde Fontein (en niet Vitet !) regelmatig en ook Camper omtrent de kwade droes, maar Wester repte in zijn geheel niet over hen.[45]

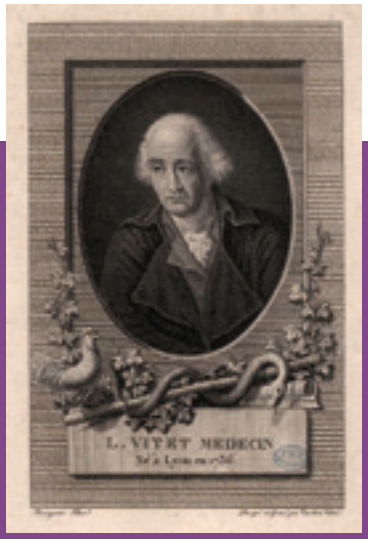

Afb. 3. Louis Vitet. Bron: Wikimedia commons.

Afb. 4. Louis Vitet, Médecine Vétérinaire Tome I, II en III.

Noten

1 J.B. Berns, 'De oudste Nederlandse veterinaire literatuur', *Argos* 5 (1991) 113-119.
2 J.B. Berns, *Namen voor ziekten van het vee*. Diss.Nijmegen (Amsterdam 1983) 33-40.
3 P.E.J. Bols en H.F.M. De Porte, 'De handbibliotheek van de eerste studenten diergeneeskunde (Frankrijk, 18e eeuw). Deel 1: Van Vegetius tot de Garsault', *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift* 83 (2014) 42-48 aldaar 45.
4 P.A. van Cour, *Toevlugt ofte heylsame remedien voor alderhande siektens en accidenten die de peerden souden konnen overkomen* ('s-Gravenhage 1688).
5 Pieter van Naaldwijck, *De Paardenvriend. Over de natuur, het uitkiezen, het opvoeden, de africhting en de geneeskundige behandeling van paarden (1631).* Uit het latijn vertaald door A.C. Oosterhuis. Van een inleiding en commentaar voorzien door J.B. Berns, A.C. Oosterhuis en A. Mathijsen (Rotterdam 1995) 27.
6 A. van Leeuwen, *Geschiedenis van de paardenfokkerij in Nederland* (Maastricht 1922) 88.
7 J. Savelkouls, *Het Friese Paard* (z.p. 2016) 74-82.
8 Bron: Universiteitsbibliotheek Utrecht.
9 Koninklijke Academie van Wetenschappen, *Beschrijving van Nederlandsche historie-penningen, ten vervolge op het werk van mr. Gerard van Loon* (Amsterdam 1861) 434.
10 Erichornstra.nl Kwartierstaat Diewertje Hornstra.
11 G.J. Schutte (ed.), *Seer teder beminde heer vader en vrouw moeder! Brieven van een Groninger familie Fockens in de Oost, 1748-1783* (Hilversum 2014) 98, 99.
12 P. Camper, *De nieuwe wyze van Landbouwen, opgehelderd door proeven en waarneemingen; waarbij gevoegd zyn eenige verhandelingen over Ziekten der paarden, runderen en schaapen* (Amsterdam 1763). Volgens Berns zou de Nederlandse geneesheer J.B. van Helmont (1577-1644) kwade droes vergeleken hebben met syfilis bij de mens. Berns. *Namen voor ziekten*, 252.
13 Ph.H. Breuker, 'Fries met de Friezen. Prof J.W. de Crane en zijn' aangenomen vaderstad', *De Vrije Fries* 91 (2011) 87-88.
14 Ph.H. Breuker, *Opkomst en bloei van Friese Nationalisme 1740-1875* (Leeuwarden 2014) 83.
15 Camper publiceerde in 1763, 1764 en 1765 in '*De nieuwe Wijze van Landbouwen'*. Ph. H. Beuker. De achttjinde-ieuske yninting tsin de feepest yn West-Europa. In: Ph.H.Breuker ed. *Freonen om ds. J.J. Kalma hinne* (Leeuwarden 1982) 337.
16 R.P.W. Visser, *The zoological work of Petrus Camper (1722-1789)* (Amsterdam 1985) 8-10.
17 Peter Caljé, Petrus Camper and the demise of the Franeker Academy. In: Klaas van Berkel en Bart Ramakers (eds) *Petrus Camper in context* (Hilversum 2015) 31.
18 Ph.H. Breuker, *De Greidhoeke, Lân en minsken fan 800 oant 1800 en letter* (Wijdemeer 2012) 342.
19 P.Camper, *De nieuwe wyze van Landbouwen* Deze publicatie werd door A. Lange in zijn artikel 'Petrus Camper (1722-1789) en zijn betekenis voor de diergeneeskunde' in *Argos* 2 (1990) 27 afgedaan met "In deze periode vallen ook zijn eerste veterinaire publikaties."
20 Etienne Guillaume Lafosse, *Traité sur le véritable siège de la Morve des Chevaux* (Parijs 1749).
21 P. Camper. Verhandeling over de kwade droes in: *De nieuwe Wyze van Landbouwen*, 324.
22 Ibidem, 326-330.
23 P. Camper,'Verhandeling over de botten of platte Leverwormen der Schaapen en Runderen' in: *De nieuwe Wyze van Landbouwen*, 318.
24 *Littell's Living Age*, 5th series, Volume XVII. (Boston 1877) 186-187.
25 Andrew Cunningham, 'Petrus Camper, a Dutchman in the medical world of eighteenth-century England' in: Klaas van Berkel en Bart Ramakers (eds), *Petrus Camper in context,* 111.
26 T.W. van Heiningen (ed), *Wouter van Doeveren en Petrus Camper in Parijs* (Den Haag 2014) 206, 207
27 Ibidem, 240.
28 A.G. Camper, *Redevoeringen van wylen Petrus Camper over de wyze om de onderscheidene hartstogten op onze wezens te verbeelden, over de ve baazende overeenkomst tusschen de viervoetige dieren, de vogelen, de visschen en den mensch, en over het gedaante schoon* (Utrecht 1792).
29 A.G. Fontein, *Redenvoeringen van wylen Petrus Camper* (Utrecht 1792).
30 Ibidem, 40.
31 Ibidem, 45.
32 Visser, *Zoölogical work,* 178-199.
33 *Littell's Living Age*, 186.
34 *Encyclopedie voor Friesland* (Leeuwarden 1958), lemma Fontein.
35 Agge Roskam Kool was samen met ds Cornelis Nozeman en Dr Jan Tak betrokken bij de eerste publicatie over veepestentingen in Nederland. Zie: E.J. Tjalsma en R. Rommes.'Dominees en de runderpest in de tweede helft van de 18e eeuw', *Argos* 59 (2018) 356-363.
36 Breuker, *Opkomst en Bloei,* 83
37 Bourgelat, *De kunst van het Oordelen over Paarden* (Amsterdam, Harlingen 1770).
38 L. Vitet, *Médecine vétérinaire* (Lyon 1771) Tome I, II en III. Niet aanwezig in een Nederlandse bibliotheek (worldcat.org).
39 Bols en De Porte, 'De Handbibliotheek', 87-88.
40 Verhandelingen Uitgegeeven door de Maatschapy ter bevordering van den Landbouw te Amsterdam. Deel 1, (Amsterdam 1778) XXI-XXIII.
41 Tjalsma en Rommes, 'Dominees', 361.
42 Brief van 25 sept. 1778. BPL 247, UB Leiden.
43 *Leeuwarder Courant* 10 september 1783.
44 Van Berkel en Ramakers, *Petrus Camper in context,* 10.
45 J. le Francq van Berkhey. *Natuurlyke Historie van Holland*. Vierde deel, eerste stuk. (Amsterdam 1779); J. Wester, *Geschiedenis der Veeartsenijkunde* (Utrecht 1939).

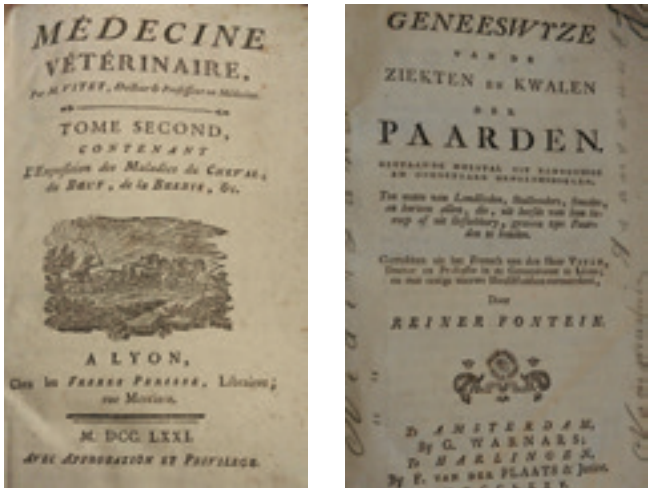

Afb. 5a en b.. Voorblad van Vitet en van Fontein's vertaling. Geneeswyze der ziekten en kwaalen der Paarden.

Bestrijd de runderhorzel!

In de twintigste eeuw zijn er diverse campagnes geweest in Nederland om de runderhorzel uit te roeien. In de jaren dertig bundelde men in Gelderland de krachten om de runderhorzel te bestrijden, en tussen 1947-1955 kwam het tot een gecoördineerde landelijke actie. De campagne van de Runderhorzel Bestrijdingscommissie werd vanuit Utrecht geleid en was ook gebaseerd op Utrechts onderzoek op het gebied van de veterinaire parasitologie.
In de Collectie Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum Utrecht zijn veel sporen te vinden van deze intensieve periode, van voorlichtingsmateriaal en geneesmiddelen tot tekeningen en collegeplaten.
De runderhorzel was zeer schadelijk, de larve nestelde zich onder de huid waardoor de groei bij jonge dieren vertraagde en de melkproductie bij volwassen dieren afnam. Daarnaast lieten de bulten die in de huid ontstonden sporen achter in het leer dat ervan gemaakt werd, waardoor dergelijke huiden minder goed verkoopbaar waren. In de zomer legt het insect eieren op de haren van het rund. Daaruit komen larven die zich door de huid naar binnen boren. In de periode januari-juni ontstaan de typische onderhuidse bulten op de rug van het rund. De runderhorzel maakt een typisch zoemend geluid, angstaanjagend voor het vee en veelal resulterend in blinde paniek onder de runderen.
Onlangs werd bij het de afdeling Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum Utrecht een serie voorlichtingsmaterialen gedigitaliseerd die werd gebruikt door de commissie om boeren bewust te maken van het feit dat de runderhorzel schadelijke gevolgen voor het vee had. Het betreft een serie foto- en onderwijsmateriaal dat diverse keren werd gebruikt om tentoonstellingen te maken tijdes landbouwtentoonstellingen.

CHARLOTTE HARTONG
Assistent-conservator Diergeneeskunde
Universiteitsmuseum Utrecht

In de Collectie Diergeneeskunde van het Universiteitsmuseum Utrecht bevinden zich veel bijzondere objecten.
In deze rubriek worden dergelijke objecten uitgelicht.

Voor meer informatie zie de website van het Universiteitsmuseum: www.universiteitsmuseum.nl en de website van de Numan Stichting: www.numanstichting.nl

Afb. 1. Foto van een voorlichtingstentoonstelling van de Runderhorzel-bestrijdings-commissie, 1928. Universiteitsmuseum Utrecht, inv. nr. 0285-150869.

Afb. 2. Blinde paniek onder runderen. Universiteitsmueum Utrecht, inv. nr. 0285-15074.

Afb. 3. Tekening van de runderhorzel. Universiteitsmuseum Utrecht, inv. nr. 0285-150879

Noortje Jacobs en Bert Theunissen

Welzijn en Ongemak, De Raad voor Dierenaangelegenheden 1993-2018

Den Haag, Raad voor Dierenaangelegenheden, 2018.
64 blz. Ills.

Dit boek is te bestellen via: info@rda.nl of als pdf versie te downloaden vanaf de RDA website https://www.rda.nl/publicaties

In 2018 bestond de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) 25 jaar. Noortje Jacobs en Bert Theunissen hebben in hun jubileumboek het wel en wee van de Raad gedurende deze periode beschreven.
De RDA is in 1993 opgericht als vervolg op de Raad voor Veterinaire Aangelegenheden. Sinds de oprichting door het toenmalige Ministerie van Landbouw zijn de samenstelling, de opdracht en de verantwoordelijkheid van de Raad een aantal keren veranderd, waardoor het doel niet altijd even helder was. Het functioneren van de Raad heeft mede daardoor een aantal malen onder druk gestaan.
Aanvankelijk was de Raad een overlegorgaan om de overheid in technische zin te adviseren over vraagstukken op het gebied van diergezondheid en dierenwelzijn, in het leven geroepen om helderheid te scheppen in de ingewikkelde wereld van de dierhouderij. De exportpositie van Nederland was hierbij aan de orde. Het was een belangenorganisatie, bestaande uit vertegenwoordigers van het landbouwbedrijfsleven, de Dierenbescherming, deskundigen van de Wageningen Universiteit en de faculteit Diergeneeskunde. De Raad was weliswaar uit op het bereiken van consensus, maar vanwege de uiteenlopende belangen was men slecht in staat om tot eensluidende adviezen te komen. Bovendien was de politiek vaak niet genegen om haar primaat op te geven en de adviezen van de Raad zondermeer op te volgen. Door de wens om het aantal adviesorganen van de overheid te verminderen en door de beperkte mogelijkheden van de Raad om te adviseren in politieke zin is de RDA een aantal malen in haar bestaan bedreigd geweest.
Eind jaren negentig van de vorige eeuw, na de uitbraken van varkenspest en MKZ, kwam het dierenwelzijn nadrukkelijker in beeld en werd de Raad omgevormd van een normerend orgaan naar een opiniërend platform. De kritiek was dat de Raad te veel een belangenorganisatie was, dat er geen evenwichtige vertegenwoordiging was en dat er te weinig onafhankelijke wetenschappers deel van uitmaakten.
Onder voorzitterschap van Henk Vaarkamp en Frauke Ohl concentreerde de Raad zich meer op de vraag op welke wijze dieren verantwoord konden worden gehouden, met vragen zoals: mogen wij dieren houden en, zo ja, voor welk doel en op welke wijze. Er werd een afwegingsmodel gemaakt, dat niet direct streefde naar antwoorden op de vragen en oplossingen, maar dat zich bezighield met de vraag op welke wijze men tot een aanvaardbare oplossing zou kunnen komen. Er gingen ook meer deskundigen deel uit maken van de Raad dan belangenbehartigers uit de sector. Ook zocht de Raad meer het maatschappelijke debat, het was immers de maatschappij, die hoe langer hoe meer vragen begon te stellen bij de wijze van het houden van dieren, de Raad heeft b.v. ook een standpunt ingenomen over de Oostvaardersplassen.
Anno 2018 is de Raad, onder leiding van Jan Staman, niet langer een platform waar technische problemen ten aan zien van de dierhouderij worden besproken, maar probeert deze het maatschappelijke debat over het houden van dieren, hun gezondheid en welzijn te sturen.
Niet alleen productiedieren zijn hierbij het onderwerp van bespreking, maar ook het houden van gezelschapsdieren en in het wild levende dieren krijgen daarbij de aandacht.
Noortje Jacobs en Bert Theunissen zijn erin geslaagd om op een heldere manier 25 jaar Raad van Dierenaangelegenheden te analyseren als overlegplatform voor het ingewikkelde vraagstuk van het houden van dieren, geheel - volgens hun eigen woorden - tot heil van mens en dier.

ARIE PLAISIER

Ivan Katić (†), Erling Bindseil, Mogens Brix Christensen, Johannes Schmidt Kristiansen (†) Eigil Overby (†) en Birthe Kjerulff Jacobsen

Bearbejdet udgave af "Beskrivelse af en Rejse i Rusland i Aaret 1845, med saerligt Hensyn til den der herskende Qvaegpests Undersøgelse, ved G.C. With Dr. med. Professor Med et Kaart"[1]

Kopenhagen, 2019, 190 blz. Ills.
Online publicatie op https://www.wahvm.co.uk/

Bewerkte uitgave van "Beschrijving van een reis door Rusland in het jaar 1845 met in het bijzonder een onderzoek betreffende de aldaar heersende veepest door G.C. With Dr. Med. Professor. Met een landkaart".

Tijdens zijn regelmatige bezoeken aan de bibliotheek van de *Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole* in Kopenhagen kwam Ivan Katić de *Beskrivelse* van Georg Christian With tegen. Dit in 1848 in Kopenhagen uitgegeven boek is gedrukt in het Gotische lettertype *Fraktur* dat al sinds de zestiende eeuw in Denemarken werd toegepast. In 1875 werd deze drukletter officieel afgeschaft waarna het gebruik ervan vrij snel afnam. Hoewel met inspanning leesbaar, nodigt drukwerk met deze letter niet direct tot lezen uit.
Katić had het plan opgevat om het boek te transcriberen en voorzien van commentaar uit te geven in 2012, het jaar waarin 250 jaar geleden in Lyon de eerste veterinaire opleiding begon. Tevens wilde hij met het boek de wereldwijde uitroeiing van de veepest markeren. Samen met zijn vakgenoten Erling Bindseil, Mogens Brix Christensen (†), Johannes Schmidt Kristiansen, Eigil Overby (†) en Birthe Kjerulff Jacobsen is hij aan het werk gegaan, maar door omstandigheden is de planning niet gehaald en bleef het manuscript liggen.[2] Het lag er nog steeds toen Katić vorig jaar overleed. Zijn zoon Ivan Katić jr. heeft het werk samen met een aantal van de oorspronkelijke bewerkers als eerbetoon aan zijn vader voltooid.

Georg Christian With (1796-1861) was medicus en gaf in verschillende vakken veterinair onderwijs aan de *Veterinær- og Landbohøjskole (KVL)* te Kopenhagen. In 1845 kreeg hij het verzoek van de Russische regering om naar Rusland te komen in gezelschap van professor Carl Gottlob Prinz (1795-1848) uit Berlijn, professor Carl Heinrich Hertwig (1798-1881) uit Dresden en Dr. Zachar districtsarts te Chernovitz.[3] Tijdens een briefing op het Russische Gezantschap in Kopenhagen kreeg With te horen dat de Russische regering zich wilde laten adviseren over hoe zij de verspreiding van de veepest tot staan kon brengen zodat de ziekte de handel met West-Europese landen niet langer kon belemmeren.[4] Hem werd verzocht met de genoemde deskundigen een reis door Rusland te ondernemen om zich in eigen persoon van de situatie op de hoogte te stellen. In St. Petersburg aangekomen werden de heren uiterst welwillend op het hoogste regeringsniveau ontvangen door de directeur en de onderdirecteur van het Departement voor Gezondheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Om alles zo gemakkelijk mogelijk te laten verlopen zou het gezelschap worden begeleid door een hoge ambtenaar van het ministerie van Binnenlandse Zaken.
Over zijn ervaringen tijdens deze indrukwekkend lange reis door het onmetelijke Russische Rijk schreef With een 155 pagina's dik rapport. Het werd bepaald geen kinderachtige onderneming, want de route liep van St. Petersburg via Moskou en Charkov naar Odessa aan de Zwarte Zee en vandaar via Bessarabië, Moldavië, Podolië en Kiev noordwaarts terug naar St. Petersburg. Tussen 27 september tot 26 december legde het gezelschap met ongemakkelijke vervoermiddelen over merendeels ellendige wegen tussen de vier en vijf duizend kilometer af, gemiddeld zo'n 50 km per dag. Daarenboven waren de herbergen bij de wisselstations onderweg vaak uiterst primitief en als er al iets te eten viel dan was de kwaliteit van de maaltijden meestal beroerd.
De centrale vraagstelling van de Russische overheid aan de onderzoekscommissie was hoe Rusland de bestrijding van de veepest zou moeten aanpakken. Het materiaal dat de regering ter beschikking stelde was een reiskoets samen met een overheidsdienaar, die de communicatie met paardenwisselstations, de lagere overheden en de bevolking regelde. De methoden van het onderzoek bestonden uit waarnemingen, het ondervragen van boeren, overheidsdienaren en dierenartsen en het doen van onderzoek in gebieden waar de veepest had toegeslagen, inclusief het verrichten van secties.
Het verslag geeft inzicht in de veterinaire stand van zaken in het Rusland van 1845 en in de opvattingen over besmettelijke ziekten in die tijd. Over de aard van het ziekteveroorzakend agens tastte men toen nog in het duister waardoor het concept van de generatio spontanea nog springlevend was. Met name conditieverlies met weerstandsvermindering zou een predisponerende factor zijn om zo'n generatio spontanea tot stand te brengen. In elk geval was het With en zijn tijdgenoten duidelijk dat het agens overdraagbaar moest zijn. In het verslag wordt er dan ook steeds gesproken over 'besmetting'. Een belangrijk inzicht dat het verslag geeft is langs welke verschillende geografische wegen de veepest zich door Rusland en naar het buitenland verplaatste.
Zijn *Beskrivelse* bestaat uit zes hoofdstukken waarvan **het eerste algemene hoofdstuk** het langste is. Als was het een college sociale geografie behandelt With wijdlopig alle aspecten van het Russische leven, landschap, klimaat, rivieren, scheepvaart en steur- en karpervisserij, wegen, postwezen, wisselstations voor de paarden, grondsoorten, de heterogene veelal onderontwikkelde bevolking met verschillen in taal, religie en cultuur en de strikt gecentraliseerde wijze van besturen. Het is een caleidoscoop aan waarnemingen over het in tijd grotendeels onbekende Rusland, die tijdgenoten van With waarschijnlijk zeer op prijs zullen hebben gesteld.
Hij besluit het hoofdstuk met een meer dan 30 pagina's lange beschrijving van de diverse runder- en paardenrassen. Over huisdieren in het algemeen zegt hij dat ze slecht worden behandeld waardoor ze slecht produceren. De enige boeren die tot een fatsoenlijke melkproductie komen zijn Duitse kolonisten. Veel slachtvee wordt kuddegewijs vanuit het

Zuiden van het land naar de grote steden in het Noorden gedreven waardoor het onderweg sterk vermagert. Met de spoeling die de vele wodkastokerijen rond de grote steden opleveren worden de dieren na aankomst weer in conditie gebracht alvorens te worden geslacht.[5]
Uitbreiding van de rundveehouderij in het vruchtbare Zuiden zou voor de hand liggen, maar de voortdurend de kop opstekende veepest maakt dat lastig. Niet alleen bezwijkt veel vee, maar de ziekte blijft in stand doordat boeren van elders voortdurend hun door de veepest afgenomen veestapel vanuit het zuiden proberen aan te vullen. Veel slachtvee, en daarmee de pest, gaat vanuit Zuid-Rusland niet alleen naar de grote steden in het Noorden, maar ook voor export via Galicië naar West-Europa. Rond de grote Russische steden bevinden zich veel vleeskokerijen waar het vet uit het vlees wordt gesmolten. With vertelt dat hij zag hoe de dieren bij zo'n slachterij in de buurt van Odessa zijns inziens op een gruwelijke manier werden omgebracht doordat de slagers met een langgerekte bijl hun lendenwervels doormidden sloegen. Daarna werden de dieren gestoken en geslacht. De stukken vlees van wel tien koeien werden in enorme ketels gekookt waarbij het vet werd afgeschept en in koeienhuid verpakt. Op deze manier wordt in de zeven slachthuizen van Odessa jaarlijks van zo'n 25-30.000 koeien en van een enorm aantal schapen het vet gewonnen. Door de heersende veepest in 1845 was de aanvoer van vee dermate gering dat de vetprijs hoog was.[6]
In het Noorden en Westen van het land staat het vee 's winters in tochtige potstallen tot aan de knieën in de mest. Strooisel wordt niet gebruikt, verzorging ontbreekt. In de zomer moet het vee zich op een uur gaans van de boerderij maar zien te redden in een moerassige omgeving. Geen wonder dat de melkproductie niets voorstelt. Voor trekkracht gebruikt men in het noorden paarden, maar in het zuiden ossen. Niet zelden komen op marktplaatsen honderden ossen bij elkaar, die elkaar gemakkelijk met de veepest kunnen besmetten. With besluit het hoofdstuk met een paar opmerkingen over de opleiding tot veearts. Hij beoordeelt die van St. Petersburg en Charkov als bevredigend, maar de aparte opleidingsplaatsen van empirici tot 'hulpveearts' kunnen hem niet bekoren. Hij vindt dat dit onderwijs aan dezelfde school zou moeten gebeuren om ongewenste tegenstellingen tussen beide soorten veearts te vermijden.

Het tweede hoofdstuk behandelt de veepest, die With vanwege het prominente maagdarmlijden karakteriseert als een tyfeuse aandoening. Hij noemt het een uiterst besmettelijke en dodelijke ziekte die spontaan onder het rundvee in de steppen van het diepe zuiden van Rusland ontstaat.[7] Vandaar verspreidt de ziekte zich naar andere streken waar het vee er gevoeliger voor is dan het vee waarbij het is ontstaan. With meldt dat er een uitgebreide bibliografie over de veepest bestaat en noemt een aantal van de meest prominente auteurs van zijn tijd waaronder Abilgaard en Veith.[8] Daarnaast vindt hij dat er zelfs door veterinaire onderzoekers stuitende onzin over de ziekte wordt geschreven.
Kenmerkend voor de ziekte zijn hoge koorts en ontstoken slijmvliezen van zowel de hele digestietractus als - in mindere mate - van de luchtwegen. De dieren verliezen snel conditie, krijgen bloederige diarree, zijn lusteloos, lijden pijn en sterven. Het maagdarmslijmvlies vertoont ulceratie en gangreen ten gevolge van intravasale stolling. With vermoedt dat de oorzaak van de aandoening in het bloed zit omdat dit nogal afwijkend is. Omdat op grond van alleen de symptomen en de sectie de diagnose niet met zekerheid is vast te stellen, is het voor de diagnose van belang te weten of de ziekte zich tot het rundvee beperkt, of er veepest in de buurt is geconstateerd of

Afb. 1. Titelpagina van het originele manuscript.

Afb. 2. Pagina uit het manuscript.

het vee in contact is geweest met ziek vee, of de ziekte op één enkele of op meer plaatsen tegelijk is uitgebroken en zich bij meerdere eigenaren in hetzelfde dorp voordoet en of de ziekte een dodelijk verloop heeft. De incubatieperiode is ongeveer zeven dagen. In de meeste gevallen sterft het dier binnen 4-5 dagen na de eerste ziekteverschijnselen. With noemt een uitbraak in 1826 waarbij alle 474 koeien binnen 21 dagen ziek werden en waarvan uiteindelijk 264 stierven.[9] Dieren die overleven lijden fors conditieverlies en doen er lang over om te herstellen. Omdat er overal langs hun route slachtoffers van de veepest werden aangetroffen werd er op diverse plekken sectie verricht. De bevindingen daarvan worden uitvoerig en gedetailleerd besproken. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een uitgebreide verhandeling over een mogelijke differentiaaldiagnose.

Het derde hoofdstuk gaat over het ontstaan en de wijze van verspreiden van de veepest. Volgens With ontstaat de ziekte telkens weer spontaan onder het vee in de steppen van Zuid-Rusland ten westen van de Kaspische Zee tot aan de zee van Azov en verspreidt hij zich van daaruit door besmetting.[10] Incidenteel ontstaat de ziekte in Kirgizië en komt hij door besmetting naar Europees Rusland. Hoewel het vee van de steppen minder gevoelig lijkt, kan het door een verminderde weerstand toch ziek worden. Met name de lange tocht vanuit het Zuiden naar het Noorden en Westen van Rusland en verder naar Oostenrijk en Pruisen werkt verzwakking in de hand waardoor de ziekte onderweg of na aankomst op de plaats van bestemming ineens uit kan breken. Regelmatig komt het voor dat bij het passeren van zo'n kudde plaatselijk vee kort daarna ziek wordt terwijl de voortgedreven dieren gezond zijn en blijven. With speculeert hoe dit kan en vraagt zich af of de besmetting misschien via de lucht kan plaatsvinden.

In het vierde hoofdstuk gaat With in op het vraagstuk langs welke routes de ziekte zich verspreidt. Hij vertelt dat ten tijde van zijn reis de ziekte in ver van elkaar verwijderde gebieden als Moskou, Woronesch, Charkov, Bessarabië, Podolië en Wolhynië heerste en waar hij niet werd aangetroffen had hij onlangs of in het vorige jaar langs gewoed. Elke 5-6 jaar verschijnt de veepest weer. Hij begint in het Zuiden en verplaatst zich vervolgens naar het Noorden en Westen. Vee dat bestemd is voor Moskou komt uit de zuidelijke steppes en dat voor St. Petersburg meest uit Wolhynië, Podolië, Noord-Bessarabië en Oekraïne. Vee voor Warchau en het buitenland komt ook uit die laatste streken. Het gaat via de stad Wlodowa in het Noord-Westen van Wolhynië naar Polen terwijl vee bestemd voor Oostenrijk via Bojan en voor het grootste deel via Radziwilov in de Boekovina naar Galicië gaat. Het merendeel gaat daarvandaan over de Karpaten naar Hongarije en verder naar Wenen, Moravië en Bohemen. Voordien ging er ook nogal wat naar Silezië en andere delen van Pruisen, maar dat land is sinds enige decennia zelfvoorzienend en heeft de Russisch importen niet meer nodig.
In 1844 brak de veepest uit in Bohemen en Moravië en verbreidde zich daar zo snel uit dat de omliggende landen de ziekte alleen door strenge maatregelen buiten de deur wisten te houden. Het is van groot belang hiervan op de hoogte te zijn in verband met importen naar Denemarken omdat aangekocht en mogelijk besmet vee in korte tijd per spoor naar Hamburg kan worden vervoerd.[11] Hoewel het vee gedurende enkele weken na aankomst in Bohemen en Moravië met spoeling in conditie wordt gebracht, in welke tijd een mogelijke besmetting nog tot uiting kan komen, blijft goed opletten geboden omdat het Oostenrijkse toezicht ondeskundig is. Daar was die enorme uitbraak van het vorige jaar in Bohemen en Moravië aan te danken.
Een belangrijk deel van de veehandel – met kans op verspreiding van besmettelijke ziekten - vindt plaats op een aantal markten in Zuidwest-Rusland. Met name in het begin van de zomer duren deze markten weken achtereen. Daarnaast wordt er het hele jaar door gehandeld op weekmarkten. De junimarkt te Balta, waar zo'n 500.000 runderen van eigenaar wisselen, is de grootste.
Een andere manier waarop de veepest zich verspreidt is via de ossenkarren die goederen in alle richtingen vervoeren en die je overal langs de wegen aantreft. Wanneer zo'n trekos is besmet dan breekt overal langs de route de veepest uit en verspreidt hij zich van daaruit weer dieper het land in. Des te sterker geldt dit voor de kuddes die vanuit het Zuiden naar de grote steden in het Noorden worden gedreven. Als de herders in de gaten krijgen dat er koeien met veepest in de kudde zitten, proberen ze die onderweg zo snel mogelijk van de hand te doen. Daardoor raakt het vee van degene die zo'n koe aankocht besmet en vervolgens dat van zijn buren en zo verder. Een besmette kudde zal onderweg uiteraard stranden, want de ziekte verspreidt zich zo snel dat de kudde de eindbestemming nooit zal halen.
Opvallend is ook dat, telkens als het leger zich in beweging zet, het in zijn kielzog wordt gevolgd door de veepest.
Zo bracht het Russische leger de veepest tijdens de Frans-Pruisische oorlog van 1806-1807 mee naar Oost-Pruisen, in de oorlog met de Turken in 1828-1829 naar Turkije en tijdens de Poolse opstand in 1830 naar Polen. Ook toen dit jaar (i.e. 1845) het leger troepen bij St. Petersburg verzamelde werd het vee in die omgeving besmet met de veepest. De reden hiervan is dat het leger steeds de nodige koeien uit de zuidelijke steppegebieden als fourage meevoert. De beroerde manier waarop dit rundvee wordt behandeld leidt gemakkelijk tot een zelfstandige ontwikkeling van de ziekte.[12] Zodra die is uitgebroken verspreidt de besmetting zich meteen naar het vee in de omgeving.

In het vijfde hoofdstuk bespreekt With welke problemen zich vergeleken met Europa juist in Rusland voordoen bij het voorkomen of het verhinderen van de verspreiding van de veepest. Het enorme zeer dun bevolkte areaal van met name het zuidelijke steppegebied, plus de grootte van de veestapel

maakt dat gezondheidszorg sowieso al een groot probleem is. Op het moment dat een besmettelijke veeziekte wordt ontdekt is het eigenlijk al te laat, want doordat de dieren overal met elkaar in contact kunnen komen, verspreid de ziekte zich razendsnel. Op het moment dat de ziekte wordt geconstateerd valt niet goed uit te maken of hij spontaan is ontstaan of door besmetting is begonnen. Als oorzaken voor deze generatio spontanea noemt With een aantal weerstandverminderende factoren als sompigheid, kou, honger en dorst.
Het beperken van goederenvervoer per ossenkar zou enorm helpen bij het verhinderen van het ontstaan van de pest en de verspreiding ervan, want al die ossen komen in de steden met elkaar in contact omdat daar iedereen overnacht. Dit vormt een groot probleem omdat het gebruik van de ossenkar overal in heel Zuid-Rusland, van Oostenrijk tot aan de Oeral, algemeen is. With en zijn compagnons zijn er onderweg duizenden van tegengekomen en hij schat dat er in totaal wel een miljoen van in Rusland rondrijden. Het gebruik van ossenkarren is een in de nationale cultuur ingebakken gebruik en bovendien zijn ossen veel goedkoper dan paarden.
Contact tussen gezond en ziek vee vindt plaats op markten, handelshuizen, molens en op andere plekken waar de dieren met elkaar in contact komen zoals bij drenkplaatsen en tijdens begrazing. Het verbieden van markten is bijna onmogelijk en het afdoende controleren van die markten zodat besmetting niet plaats kan vinden al evenmin. Het zou veel beter zijn wanneer het vee dichter bij de grote Russische steden in het Noorden zou worden gehouden in plaats van in het verre Zuiden. With denkt dat het nog wel lang zal duren voordat dit kan worden gerealiseerd.
Een ander probleem is de religie. De boeren zien alle ziekte als een straf van God waar de mens toch niets tegen kan doen.

Afb. 3. Georg Christian With (1796-1861).

Ze geloven niet in geneesmiddelen, maar meer in amuletten en het aanroepen van heiligen. Vooral het vrijwaren van ziekte door zegening van het vee door de pope werkt juist besmetting in de hand omdat die met zijn wijwater vaak van bedrijf tot bedrijf gaat. Daarnaast wantrouwen de boeren elk uniform waardoor de bereidheid om een uitbraak van de veepest bij de overheid te melden minimaal is. Ook is het aantal dierenartsen dat toezicht kan houden veel te klein en bovendien worden er veel te weinig opgeleid.[13]

Zevende hoofdstuk: Hoe speciaal met betrekking tot Rusland, onder de zich daar voordoende omstandigheden, zowel directe als indirecte, de zelfstandige ontwikkeling van de veepest als ook de algemene verspreiding ervan, door besmetting kan worden tegengegaan.
In dit hoofdstuk beantwoordt With de vraag die de Russische regering hem en zijn medeonderzoekers heeft gesteld: welke maatregelen moeten we nemen om de veepest tot staan te brengen? Hij komt met de volgende aanbevelingen:

- Het spontaan ontstaan van de veepest vindt enkel plaats op de steppes in het Zuiden. Vandaar uit verspreidt de ziekte zich door besmetting naar de andere landsdelen. Daarom moet er voor elke streek een passende manier van aanpak worden gehanteerd.
- De veepest kan alleen tot staan worden gebracht als Rusland dezelfde maatregelen neemt als de West-Europese landen. Daarbij gaat het om het streng toepassen van afzondering, afmaken, wegblokkades en desinfectie.[14]
- Het is van groot belang om te verhinderen dat de ziekte wordt versleept. Bovenal het aanleggen van spoorwegen waarlangs het vee vanuit de zuidelijke steppegebieden direct kan worden vervoerd naar de grote steden in het Noorden, levert grote voordelen op. Het komt dan niet langer meer in contact met ander vee onderweg. Vervoer per spoor is veel zinvoller dan het inrichten van quarantaine stations en het observeren van de kuddes slachtvee onderweg naar het Noorden.
- Quarantainestations hebben namelijk grote nadelen. Ze belemmeren de handel, zijn kostbaar en de waarde ervan is discutabel omdat de veepest net zo goed na een quarantaineperiode uit kan breken. Van tevoren valt immers niet te zeggen wanneer de ziekte zal toeslaan. Bovendien valt moeilijk te bepalen waar die stations moeten staan omdat onduidelijk is hoe groot het gebied is waarbinnen de ziekte spontaan kan ontstaan.
- Geregeld toezicht onderweg heeft nog veel minder zin dan het vee een tijd in quarantaine te houden. Voortdurend scherp toezicht is immers onmogelijk. Bovendien kan het vee tijdens een inspectie al zijn besmet en komt de ziekte pas tot uiting als de inspectie voorbij is. Aan de betrouwbaarheid en

deskundigheid van de ambtenaren die de inspecties uitvoeren valt waarschijnlijk ook nog wel het een en ander af te dingen.

- In de steppe is het zaak om de oorzaken die de ziekte kunnen laten ontstaan zo goed mogelijk weg te nemen. Daarom moet de overheid ervoor zorgen, dat er op de verzamelpunten voldoende voer en water voorhanden is en dat de dieren niet teveel opeengedrongen in bedompte ruimtes staan. Verder moet de staat er zorg voor dragen dat wanneer er in de steppe droogte heerst er voldoende drinkwater aanwezig is en dat bij overvloedige regenval overstromingen worden voorkomen. Moerassige gebieden moeten worden gedraineerd.
- Om het ontstaan van de ziekte en het verspreiden ervan te verhinderen is het van het hoogste belang dat ossentractie worden vervangen door paardentractie. Dat mag duurder zijn, maar de kosten van een uitbraak van de veepest is veel kostbaarder. De staat moet dit stimuleren door voldoende voorlichting te geven. Dwang is uit den boze.
- Voorlichting is een belangrijk middel om de boeren te laten begrijpen hoe de veepest zich verspreid. Zelfs al blijft resultaat uit of duurt het misschien een mensenleeftijd voordat de situatie verbetert. With adviseert de publicatie van een gemakkelijk leesbaar boekje in het Russisch. Dit moet ruim over het hele land worden verspreid, met name onder geestelijken, die met hun gezag de boeren kunnen overtuigen.
- Runderen die symptomen van de veepest vertonen moeten, waar dan ook, zonder pardon worden afgemaakt. Veebestanden waarbinnen veepest is geconstateerd worden verdacht verklaard. Ze moeten strikt geïsoleerd worden gehouden terwijl ze uiterst zorgvuldig moeten worden ontsmet.[15] Gedode en gestorven dieren moeten meteen met huid en haar worden begraven of, als dat niet mogelijk is, worden verbrand.
- Het verlies dat de boeren lijden door het afmaken van besmette dieren is niet groter dan wanneer de dieren aan de ziekte bezwijken. Wanneer een veeverzekering in het leven wordt geroepen zal de acceptatie van de boeren voor het wettelijk verplicht afmaken van hun vee toenemen.
- De mogelijk belangrijkste maatregel is het inenten van het vee in de zuidelijke stepperegio, de plaats van oorsprong van de ziekte. Inenten pakt het probleem bij de kern aan en voorkomt tevens de verspreiding van de ziekte naar andere landstreken. Probleem is dat niet exact bekend is waar precies de grenzen liggen van het gebied waarin de ziekte spontaan ontstaat. Het is zaak dat dit door deskundige mensen nauwkeurig wordt uitgezocht. Daarbij valt niet uit te sluiten dat de conclusie kan zijn dat alle rundvee in Bessarabië, Podolië, Wolhynië en misschien ook wel van Oekraïne tot aan de rivier de Oeral moet worden ingeënt.
  Het voorstel om het vee in te enten in de streek waar de ziekte ontstaat is overigens niet nieuw. Al eerder, in 1813, heeft de ter zake deskundige Erik Viborg al aanbevolen om jaarlijks de kalveren in het steppegebied in te enten.[16] Hiermee zou zowel de grote sterfte aan de veepest binnen Rusland worden voorkomen als het verslepen van de ziekte naar het buitenland worden tegengegaan. With zegt zich niet te willen bemoeien met de wijze waarop zo'n inenting moet worden toegepast. Toch kan hij niet nalaten te zeggen dat naar zijn idee de oren de beste plek voor een intenting zijn omdat dit bij de bestrijding van de schapenpokken zo goed is bevallen.
  In elk geval zullen er, voordat de overheid overgaat tot wettelijk verplichte inenting, proefstations moeten worden ingericht om de effectiviteit ervan te bestuderen en er ervaring mee op te doen. Hoe jonger de in te enten dieren des te beter. Tenslotte mag geen enkel dier dat niet is ingeënt of spontaan van de ziekte is hersteld de stepperegio verlaten. Niet als slachtdier en ook niet voor de ossenkar.
  Zoals het nu gaat richt de veepest enorme slachtingen aan en dat heeft niet alleen gevolgen voor de vleesvoorziening, maar ook voor de verminderde vruchtbaarheid van het akkerland. De bestrijding van de veepest door inenting gaat een uiterst kostbare zaak worden, maar het is een investering die vrucht zal afwerpen. Ook al omdat de aangrenzende West-Europese staten niet langer insleep van de ziekte hoeven te vrezen, want als de toestand onveranderd blijft zullen die landen geen Russisch vee meer willen importeren en proberen zelfvoorzienend te worden.
- Er is een enorm tekort aan veeartsen in Rusland en het is een dringende zaak dat daar iets aan wordt gedaan door meer veeartsenijkundige opleidingen in het leven te roepen. Bovenal is het zaak dat er een Veterinaire Academie komt waar de leraren worden opgeleid, die op die scholen les kunnen geven. Het valt niet aan te nemen dat er in Rusland mensen voorhanden zijn van het niveau voor zo'n academie. Die zouden dan ook vanuit het buitenland moeten worden aangetrokken.
  Voorwaarde is dan wel dat er Duits gesproken moet kunnen worden, want With veronderstelt dat Russen gemakkelijker vreemde talen leren dan een buitenlander Russisch. Ten aanzien hiervan voorziet hij overigens geen problemen omdat Russen die de opleiding aan de academie willen volgen ongetwijfeld breed zullen zijn gevormd. Daardoor zullen zij zowel het Duits als het Frans beheersen en colleges in die talen kunnen volgen. De academie zal wetenschappers, docenten en gouvernementsdierenartsen op kunnen leiden.

Het lijkt hem dat die nieuwe opleidingen moeten komen in St. Petersburg, Moskou, Kazan, Astrakan, Novotsjerkassk, Charkov, Akerman, Kiev, Warschau en Vilnius. Met een dergelijk systeem van opleidingen zou er al een hoop winst zijn geboekt om besmettelijke veeziekten uit te kunnen bannen.

With besluit zijn rapport als volgt: 'Nu ik deze verhandeling afsluit, kan ik alles overziend niet nalaten een wens uit te spreken: "Dat de Russische regering spoedig in staat moge zijn dusdanige voorzieningen te treffen, dat Rusland zelf niet langer door de veepest wordt geteisterd, noch er voortdurend door wordt bedreigd waardoor het rampzalig blijft voor de rest van Europa."[17]

JONS STRAATMAN

Noten

1 Het volledige getranscribeerde manuscript is te vinden op de website van de WAHVM: www.wahvm.co.uk/latest-news onder *In memoriam Ivan Katić.*

2 Dr.med.vet Erling Bindseil, vanaf 1972 tot zijn pensionering in 1998 lector in de pathologie en pathologische anatomie aan de KVL; Mogens Brix Christensen (*1939), praktiserend dierenarts, studeerde Deens en Geschiedenis na zijn pensionering; Johannes Schmidt Kristiansen (1922-2014) praktiserend dierenarts heeft de vele oude uitdrukkingen in het Deens van de 19e eeuw kunnen achterhalen en verklaren; Eigil Overby (1932-2012), veterinair viroloog betrokken bij vaccinproductie. Heeft jaren lang meegewerkt aan de bestrijding van de veepest in Nigeria en verschillende plaatsen in Azië; Birthe Kjerulff Jacobsen zorgde voor de transcriptie van het manuscript.

3 Chernowitz, een stad in de Boekovina, gelegen in het noordoosten van het huidige Roemenië. Destijds deel van het Habsburgse Rijk.

Afb. 4. Kaart van de gevolgde route in Rusland.

4 Er is niets nieuws onder de zon. Vorig jaar promoveerde Floor Haalboom op het proefschrift *Negotiating Zoönoses*. Hierin beschreef zij hoe de Nederlandse overheid in de omgang met zoönoses meer bezorgd was over de exportpositie van het land dan over de volksgezondheid.

5 Met 'spoeling' wordt het restproduct van de wodkabereiding bedoeld, dat na de eerste distillatie overblijft. Als afvalproduct van jeneverstokerijen werd het ook in Nederland gebruikt om rundvee vet te mesten. Zie onder meer Rob Back, 'De besmettelijke longziekte onder het rundvee in Nederland. 3 (1871-1887)' *Argos* 59 (2018): 369.

6 Het vlees verliest zijn waarde door het koken, maar in de Russische winter is de behoefte aan calorieën kennelijk zo groot, dat vet belangrijker is dan vlees.

7 'Spontaan ontstaat', dat wil zeggen dat een generatio spontanea wordt aangenomen.

8 Peter Christian Abilgaard (1740-1801) studeerde medicijnen in Kopenhagen en kreeg als excellent student een beurs voor een vervolgstudie naar de veepest aan de veterinaire opleiding in Lyon. In 1773 vestigde hij een veterinaire opleiding in Kopenhagen. Johann Emmanuel Veith (1787-1876) hoogleraar en directeur van de veterinaire hogeschool in Wenen. Katić c.s. noemen tevens Johann Gottlieb Wolstein (1738-1820) als auteur van een belangrijk handboek over de veepest. Ook hij was hoogleraar en directeur van de veterinaire opleiding in Wenen.

9 Katić c.s. over de gevolgen van de veepest in diverse Europese landen in de 18e eeuw. Holland raakte tussen 1772-1776 nagenoeg het hele ve bestand kwijt, tussen 1713-1746 verloor Frankrijk zo'n 11 miljoen, Duitsland van 1773-1810 ongeveer 30 miljoen en Denemarken tussen 1845-1852 circa 2 miljoen. Een schatting van het totale verlies aan de veepest is ongeveer 200 miljoen runderen. With maakt melding van de vaccinatieproeven van Petrus Camper (1722-1789) en Wouter van Doeveren (1730-1783).

10 'spontaan' = *generatio spontanea*.

11 Altona bij Hamburg lag in Holstein, een landsdeel dat destijds bij Denemarken hoorde.

12 Slechte en onoordeelkundige verzorging leidt tot weerstandsvermindering en een generatio spontanea.

13 In 1826 waren er in het hele Russische Rijk maar 87 veeartsen. In 1859, 213 en in 1881, 1113.

14 Letterlijk schrijft With: *Afsondring, Ihjelslagning, Spærring og Desinfection ere Hovedmidlerne der bør anvendes med en saadan Strenghed at Hensigten ei forfeiles: isolatie, afmaken, wegblokkades en desinfectie zijn de belangrijkste maatregelen die dermate strikt moeten worden toegepast dat het doel niet gemist kan worden.* With gebruikt hier het woord 'desinfectie', maar omschrijft niet wat hij daarmee bedoelt. Waarmee werd er gedesinfecteerd en hoe werd dit gedaan? Semmelweis paste pas voor het eerst in 1847 bleekwater toe als desinfectans en Lister carbolzuur in 1865. Het is opmerkelijk dat het concept desinfectie kennelijk al een gangbaar begrip inhield voordat het proces van desinfectie was uitgevonden en werd toegepast.

15 Helaas ontbreekt ook hier een nadere omschrijving van hoe deze gewenste ontsmetting uitgevoerd zou moeten worden.

16 Erik Viborg, Deens veearts die in 1813 en 1818 in de *Veterinair-Selkabets Skrifter* 2e en 3e deel over de Veepest publiceerde en in 1821 publiceerde over miltvuur en de veepest. Door With genoemd op pagina 78 van zijn *Beskrivelse.*

17 'Idet jeg slutter denne Afhandling, kan jeg i det Hele ikke undlade at yttre et Ønske: "Gid den russiske Regjering snart maatte vide at træffe saadanne Foranstaltninger, at Rusland hverken selv meer hærjedes af Qvægpest, eller stedse truede med, derved at blive fordærvelig vor det øvrige Europa.'

Geschriften uit het legaat van Guus Mathijsen

Na het overlijden van ons erelid Guus Mathijsen op 11 januari 2017, werden Rob Back, Roos Goverde (bibliotheek faculteit Diergeneeskunde) en de Argos redactie door de nabestaanden uitgenodigd om veterinair-historisch relevante stukken uit de huisbibliotheek van hun vader te selecteren. Voor een deel betrof het boeken die al aanwezig zijn bij de Universiteitsbibliotheek Utrecht én in de verzameling boeken van het Museum Diergeneeskunde. Uniek zijn de presentielijsten van de eerste vergaderingen van Rijksveeartsen van het Centraal Veeartsenijkundig Genootschap uit 1848. Hetzelfde geldt voor het reglement van dit genootschap. Er werd ook een fraai receptenboek uit 1790 aangetroffen. De stukken worden overgedragen aan de Universiteitsbibliotheek Utrecht en Het Utrechts Archief (HUA), waar ze goed geconserveerd worden en publiek toegankelijk zijn. Voor de context van deze stukken wordt verwezen naar publicaties van Jan Hasselaar, Peter Koolmees en Paul Leeflang.

REDACTIE

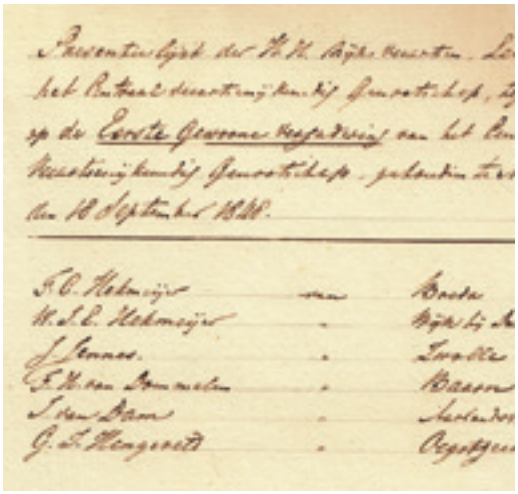

[1] Jan Hasselaar, 'De invloed van het Centraal Vee-artsenijkundig Genootschap (1842-1862)', *Argos 35* (2006) 228-231; Peter Koolmees, *Tussen mens, dier en samenleving. Korte geschiedenis van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij voor Diergeneeskunde 1862-2012* (Houten 2012) 17-23; Paul Leeflang, Jacob van Dam (1785-1865): landman, veearts en dichter', in: Koert van der Horst, Peter A. Koolmees en Adriaan Monna (red.), *Over beesten en boeken. Opstellen over de geschiedenis van de diergeneeskunde en de boekwetenschap* (Rotterdam 1995) 195-210.

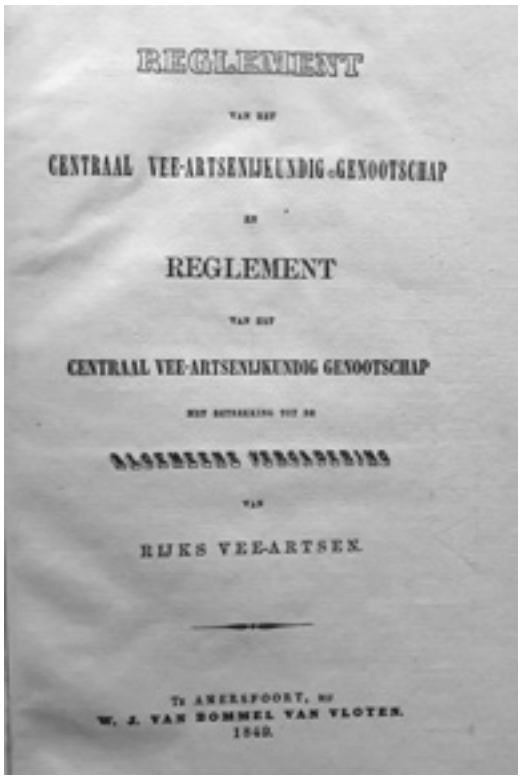

REGLEMENT

VAN HET

CENTRAAL VEE-ARTSENIJKUNDIG GENOOTSCHAP

EN

REGLEMENT

VAN HET

CENTRAAL VEE-ARTSENIJKUNDIG GENOOTSCHAP

MET BETREKKING TOT DE

ALGEMEENE VERGADERING

VAN

RIJKS VEE-ARTSEN.

TE AMERSFOORT, BIJ
W. J. VAN BOMMEL VAN VLOTEN.
1849.

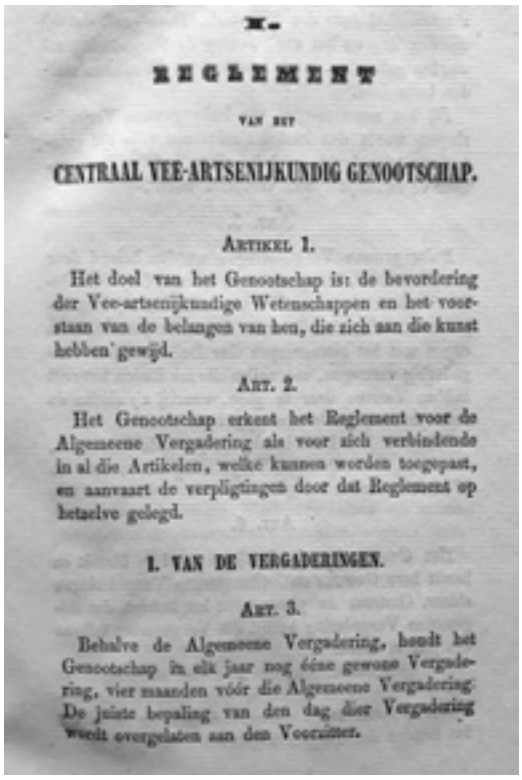

REGLEMENT

VAN HET

CENTRAAL VEE-ARTSENIJKUNDIG GENOOTSCHAP.

ARTIKEL 1.

Het doel van het Genootschap is: de bevordering der Vee-artsenijkundige Wetenschappen en het voorstaan van de belangen van hen, die zich aan die kunst hebben gewijd.

ART. 2.

Het Genootschap erkent het Reglement voor de Algemeene Vergadering als voor zich verbindende in al die Artikelen, welke kunnen worden toegepast, en aanvaart de verpligtingen door dat Reglement op hetzelve gelegd.

I. VAN DE VERGADERINGEN.

ART. 3.

Behalve de Algemeene Vergadering, houdt het Genootschap in elk jaar nog ééne gewone Vergadering, vier maanden vóór die Algemeene Vergadering. De juiste bepaling van den dag dier Vergadering wordt overgelaten aan den Voorzitter.

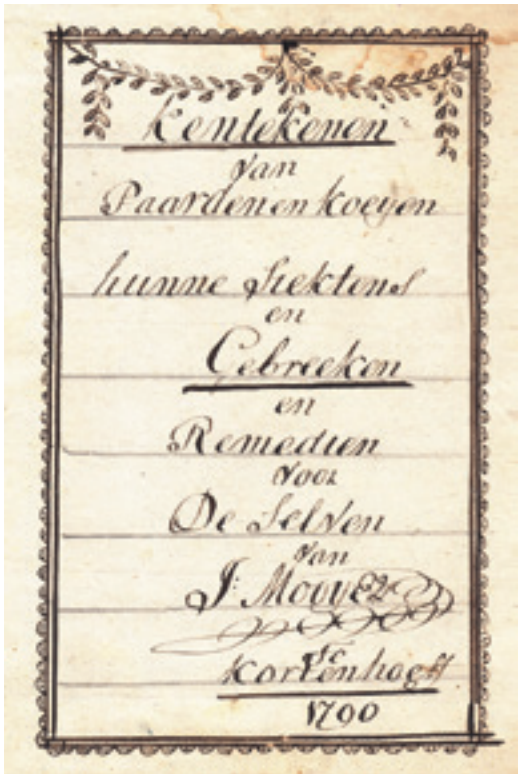

Kentekenen
van
Paarden en koeyen
hunne Siektens
en
Gebreeken
en
Remedien
voor
De Selven
van
J. Mooyer
te
Kortenhoeff
1700

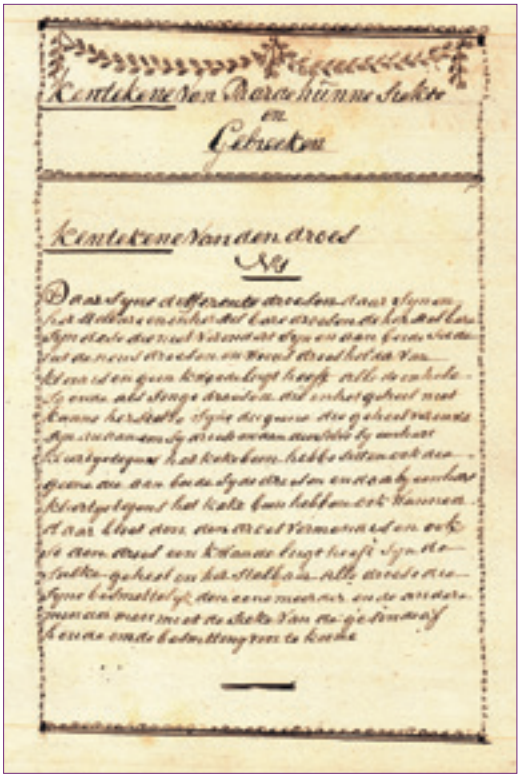

Kentekene van Paarde hunne Siekte
en
Gebreeken

Kentekene van den droes
No 1

Verslag van een excursie naar Kampen

Op 5 maart kwamen 28 leden van het VHG naar het voormalig Stadsziekenhuis in Kampen. Op deze historische locatie waar Prof. Dr. Pim Kolff in en vlak na de oorlog de wereldprimeur had met zijn zelf ontworpen kunstnier, kregen de deelnemers twee zeer boeiende presentaties aangeboden door de biograaf van Kolff, Herman Broers, en door dierenarts Gerard Rakhorst. Broers, die twee biografieën over Kolff schreef en zeer actief is in de Prof. Kolffstichting, was verder die morgen gastheer en leidde de aanwezigen rond langs een nog motorisch werkende replica van de kunstnier en door de vroegere werkkamer van Kolff. Rakhorst, die met Kolff persoonlijk heeft gewerkt, gaf een uiteenzetting van de ontwikkeling van kunstorganen waar hij een belangrijke rol in speelde.
Na kort stil gestaan te hebben bij het beeld van Kolff vóór het voormalig ziekenhuis, nu verzorgingshuis, spoedde het gezelschap zich naar de voormalige cavaleriemanege aan de IJsselkade, thans partycentrum, alwaar een eenvoudige doch voedzame lunch werd genuttigd. Hierna werd de dag vervolgd met een zonnige wandeling door het oude Kampen naar de enig overgebleven sigarenfabriek van de stad "De Olifant". De groep werd eerst rondgeleid door de fabriek, waar het productieproces in volle gang was. Indrukwekkend was te zien hoe deze sigaren met aandacht gefabriceerd en handmatig ingepakt werden. Het bezoek werd afgesloten met een proeverij van koffie (thee), port en sigaren, naar keuze. Uw verslaggever laafde zich met vier anderen aan de sigaar, ondersteund door een glas heerlijke witte wijn. Natuurlijk werden na afloop nog enkele producten in de winkel aangeschaft door deze en gene!

ERIK JAN TJALSMA

Veterinaire groothandel aesculaap b.v. 93 jaar

Aesculaap B.V. te Boxtel bestaat inmiddels 93 jaar. Al sinds 1926 zijn wij méér dan uw groothandel met een uitgebreid leveringspakket voor de veterinaire markt. Wij kunnen u voorzien van diergeneesmiddelen, dieetvoeding, disposables en meer. De producten die u bestelt zijn grotendeels direct uit voorraad leverbaar. Zo weet u zeker dat u nooit zonder komt te zitten. Wij zijn uw betrouwbare partner die groot genoeg is om u service te verlenen tegen scherpe prijzen, maar klein genoeg om onze persoonlijke werkwijze te blijven hanteren. Juist daar maken wij het verschil voor u!

Wenst u klant te worden van Aesculaap of wilt u meer informatie? Neem dan contact met ons op. Op werkdagen zijn onze medewerkers van 8.00 uur tot 17.00 uur voor u bereikbaar. U kunt ons telefonisch via 0411-677500 of per e-mail via verkoop@aesculaap.nl bereiken.

Neem ook eens een kijkje op www.aesculaap.nl en laat u overtuigen door de ervaringen van onze klanten of bekijk onze bedrijfsvideo!

Aesculaap

In oude glorie hersteld

ANATOMIEGEBOUW

Het historische Anatomiegebouw aan het Veeartsenijpad in Utrecht doet, 30 jaar na het vertrek van de faculteit Diergeneeskunde, haar deuren weer open voor nascholing, congressen en evenementen. Ga naar onze website voor meer informatie en boekingen.

www.anatomiegebouw.nl

Richtlijnen voor auteurs

Argos publiceert wetenschappelijke artikelen, korte mededelingen, archiefvondsten, congresaankondigingen, recensies van boeken en van artikelen, beschrijvingen van museale objecten en dergelijke, die betrekking hebben op de geschiedenis van de diergeneeskunde in de breedste zin van het woord. De redactie beoordeelt binnengekomen artikelen en legt deze indien nodig ook voor aan externe deskundigen. De maximale lengte van artikelen is in principe 6.000 woorden inclusief noten. Door het inzenden van kopij verklaart de auteur dat het manuscript niet tegelijkertijd aan een ander tijdschrift is aangeboden en dat met name genoemde personen die op welke wijze dan ook aan het artikel hebben bijgedragen akkoord gaan met de vermelding van hun naam.

Artikelen dienen origineel te zijn en gebaseerd op oorspronkelijk onderzoek. De inleiding moet een overzicht van uitgangspunten van het onderzoek bevatten, alsmede één of meer duidelijk geformuleerde, concrete vraagstelling(en). Na de beschrijving van de bevindingen van het onderzoek moet in het artikel een discussie of beschouwing volgen, uitlopend in een conclusie. Het is aan te bevelen vakjargon zoveel mogelijk te vermijden en te vervangen door voor een ontwikkeld lekenpubliek begrijpelijke termen of omschrijvingen. Voor meer informatie over de structuur van het artikel wordt verwezen naar P. de Buck e.a., *Zoeken en schrijven. Handleiding bij het maken van een historisch werkstuk* (Laatst beschikbare druk).

Auteurs wordt verzocht om de tekst digitaal als Microsoft Word document aan te leveren. U wordt verzocht de tekst niet zelf op te maken en de tekst en illustraties afzonderlijk aan te leveren. Het artikel mag afhankelijk van de lengte en het onderwerp 4-8 illustraties bevatten. In verband met de gewenste kwaliteit bij het drukken worden kleuren of zwart-wit illustraties bij voorkeur digitaal aangeleverd als TIF- of JPG-files met een resolutie van ten minste 300 dpi bij afbeelding op 100%. Duidelijke afdrukken kunnen ook worden verwerkt. Vermeld de genummerde teksten van de onderschriften bij de illustraties op een afzonderlijke bladzijde van de kopij. In de legenda van de afbeeldingen dient de originele bron te worden vermeld, inclusief pagina aanduiding. Bij de artikelen wordt ook een samenvatting in het Engels, voorzien van een Engelse titel (ca. 150 woorden) opgenomen. Bij artikelen in een andere moderne taal, dient een Nederlandstalige samenvatting te worden opgenomen. U wordt verzocht om deze samen met de definitieve tekst mee te sturen.

In de wetenschappelijke artikelen wordt verwezen met eindnoten met doorlopende nummering. Nootnummers worden in de tekst geplaatst na de leestekens. Bij het verwijzen naar een eerder gebruikte referentie wordt binnen de eindnoot het eerste nootnummer vermeld waarin de referentie voorkomt. Adresgegevens van de auteur en eventuele dankbetuigingen komen in een ongenummerde voetnoot (a) bij de naam van de auteur. Bij verwijzingen wordt gebruik gemaakt van richtlijnen die grotendeels zijn gebaseerd op die van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap (zie Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) op: http://www.knhg.nl/default.aspx. Het verwijzen naar boeken en artikelen dient te geschieden als in de volgende voorbeelden:

1. Susan D. Jones, Valuing animals. Veterinarians and their patients in modern America (Baltimore 2003) 35-62.
2. Clemens Graafsma en Henk Wessels (eds.), De dierenarts. Beeld van een practicus (Cuijk 2004).
3. A.H.H.M. Mathijsen, 'Beoefening van de geschiedenis der diergeneeskunde', Geschiedenis der Geneeskunde 8 (2002) 196-207, aldaar 202.
4. Idem, Publikaties en dissertaties voortgekomen uit de Veeartsenijkundige Hoogeschool, later Faculteit der Diergeneeskunde in de periode 1921-1971 (Utrecht 1981) 177-178.
5. J.P.W.M. Akkermans, 'De productie van antisera door de Rijksseruminrichting', in: P. Verhoef e.a. (eds.), 'Strenge wetenschappelijkheid en practische zin'. Een eeuw Nederlands Centraal Veterinair Instituut 1904-2004 (Rotterdam 2005) 218-224.
6. Jones, Valuing animals (n. 1) 144.
7. Ibidem, 145-146.
8. Akkermans, 'Productie van antisera' (n. 5) 220.

Correspondentieadresadres
Prof.dr. Peter A. Koolmees
IRAS, Divisie VPH, Faculteit Diergeneeskunde
Postbus 80 175 - 3508 TD Utrecht
Tel. 030-2535363 / 67
Email: P.A.Koolmees@uu.nl

Bron: ‘Preparing a Horse for an Operation’. Bron: John Rydge, The Veterinary Surgeon‘s Vade Mecum (London 1827).